

Szűcs Anita

A realizmus „időtlen bölcsessége”

A nemzetközi politikaelmélet
realista irányzata

GROTIUS E-KÖNYVTÁR
2011

Sorozatszerkesztő
Horváth Jenő

A kötet szerzői jogvédelem alatt áll. Annak teljes vagy részleges másolása, papír alapú vagy elektronikus felhasználása csak a szerző és a kiadó előzetes írásbeli engedélyével lehetséges.

© Szűcs Anita

© www.grotius.hu

Szűcs Anita

A realizmus „időtlen bölcsessége”

A nemzetközi politikaelmélet
realista irányzata

GROTIUS E-KÖNYVTÁR
2011

Tartalomjegyzék

A realizmus közös elemei	6
A realizmus korszakai.....	10
I. A klasszikus realizmus.....	12
II. A modern realizmus.....	20
III. A stratégiai realizmus	48
IV. Strukturális (vagy neo)realizmus	51
V. Offenzív realizmus	58
VI. Defenzív realizmus.....	65

A realizmus „időtlen bölcsessége”¹

A nemzetközi politikaelmélet realista irányzata

Világpolitika, külpolitika, nemzetközi politika. Sokszor és sok helyen írnak róluk. Elemzéséhez, magyarázatához azonban legtöbbször még a szűken vett kutatói közösség sem használja azokat az elméleti alapvetéseket, melyek az I. világháború után alapvetően azért integrálódtak az akadémiai tudományok sorába, hogy a nemzetközi porond történéseinek valamely rendszerszerű értelmezését adják. A nemzetközi politikaelmélet – akár mint a politikatudomány része, akár mint önálló diszciplína – a legtöbb nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó kutató szemében nem több, mint valami önmagáért való „elméletgyártás”. A nemzetközi porond változásainak, történéseinek vizsgálatához azonban elengedhetetlenül szükség van a megalapozott elméleti háttér kereteinek használatára.

A nemzetközi politikaelméleti kutatások kiindulópontja alapvetően a nemzetközi világműködését irányító mozgatórugók feltárása. A tudományág alapkérdése tehát, hogy „hogyan működik a világ”. Igaz ugyan – ami a teljes társadalomtudományra is igaz –, hogy nem született olyan egységes elméleti válasz, amely egyetlen rendszerként az egész világpolitikát le tudná írni, de lévén a politika jelensége a társadalomra sajátos módon jellemző jegyeket viseli, „kőbe vésett” és „örök” szabályok ebben a rugalmas és folyton változó világban nem is értelmezhetőek.

Léteznek azonban olyan nagy irányzatok, amelyek egységes referenciapontból kiindulva jól le tudják írni saját nézetrendszerükön belül a „világ működését”. Ezek az irányzatok a nemzetközi kapcsolatok egyes területein tevékenykedők számára elméleti keretet, kapaszkodót teremtenek a rendszerszerű kutatáshoz. Egyrészt azonos referenciapontra építve, azonos fogalomrendszerrel dolgozva megkönnyítik a kutatás módszertanát, másrészt számos korábbi kutatási részeredmény „készen” kapható a kutató számára. Harmadrészt azonban – ami talán számunkra ebben a tanulmányban a legfontosabb – az elméletek ritkán szólnak önmagáról az „elméletteremtésről”. Az irányzatok és iskolák többnyire nagyon is valós, a gyakorlatra reflektáló kérdésekre adnak választ. A tanulmány egyik célja, hogy a nemzetközi politikaelmélet legnagyobb

¹ A realizmus „időtlen bölcsessége” kifejezést Barry Buzan használta először 1996-ban, utána sokan és sok helyen utalnak így a realizmus irányzatára (pl. Tim Dunne).

irányzatának bemutatásával rámutasson az elméleti keretek mögött megbújó gyakorlati problémákra.

A realizmusról beszélve a szakirodalom nagy része inkább az irányzaton belüli kutatók, fogalmak közös pontjainak megfogalmazására törekszik, nem pedig azok rendszerbe ágyazására. A realizmus gyűjtőfogalom. Számos irányzat, kutató, fogalomrendszer tartozik ide, amelyek egymástól mégis jól elkülöníthetők. Hogy hogyan csoportosítjuk őket, erről a mai napig nincs letisztult, a széles szakmai közönség által maradéktalanul elfogadott egyetértés. Mégis az 1990-es évek elejétől letisztulni látszik az angolszász egyetemeken az alapképzés kurzusai számára kidolgozott rendszer, amely alapvetően időrendben különíti el a realizmus egyes irányzatait egymástól. Ennek a fajta rendszerezésnek az ismerete nem csak a hallgatók, de a szélesebb szakma számára is megkönnyíti a nemzetközi politikaelmélet szerteágazó területének egységes rendben történő tanulmányozását. A realizmus különböző fajtáinak egymáshoz való viszonya, egymásra épülése jól kirajzolja, hol tart most ennek a területnek a legnagyobb ún. „mainstream” irányzata.

A realizmus közös elemei

Fentebb azt mondtuk, hogy a realizmus nem egyetlen egy fogalomrendszert testesít meg, hanem maga is gyűjtőfogalom. Számos olyan kutató, irányzat tartozik ide, melyek nagy jól elkülöníthetően különböznek egymástól. Amennyiben azonban azt mondhatjuk róluk, hogy közös iskolához tartoznak, kell lennie olyan pontoknak, amelyek összekötik ezeket a nézeteket egymással. Morgenthau 1948-as első nagy kísérlete óta, hogy rendszerezze az általa „politikai realizmusként” emlegetett nézetet, számos meghatározás, elkülönítés született.

A nemzetközi politika vizsgálatokor célszerű a nemzetközi politikaelmélet nagy alapkérdésből kiindulnunk, amely azt a kérdést teszi fel, hogy mit kell vizsgálnom, hogy megértsem a nemzetközi politika világát? A realizmus válasza erre a kérdésre egyöntetű és egységes: alapvetően a nemzetközi politika mozgatórugóját a konfrontáció adja. A realizmus referenciapontja – és ez minden realistának mondott szerzőre, iskolára igaz – a konfrontáció. A közös elemek egyeznek abban, hogy mind arra a

kérdésre keresi a választ, hogy miért konfrontálódnak az államok. A nagy alapkérdésünkől így több kisebb kérdés is leágazik.

A tanulmány Sørensen és Bayliss munkáira (Sørensen; Bayliss) támaszkodva négy nagy elem mentén szedi csokorba azokat a megállapításokat, amelyekkel a kutatói közösség – más-más csoportosításban ugyan de – a realizmus alapvetését leírja. Az alaptételünk tehát, hogy a konfrontatív viselkedést, a konfrontációt elemezve juthatunk el a világpolitika folyamatainak – és, ha egyáltalán vannak ilyenek – törvényszerűségeinek leírásához.

Az antropológiai pesszimizmus

A kiindulópontunk tehát a konfrontáció, a kérdésünk pedig, hogy miért a konfrontáción keresztül érthetjük meg a legpontosabban a nemzetközi politika világát. Az első válaszunk – és egyben a realizmus első közös pontja – az emberi természet pesszimista felfogása, azaz az antropológiai pesszimizmus. Minden realista osztja azt a nézetet, hogy az ember önző, a saját érdekeit szem előtt tartó lény, aki a saját érdekeit igyekszik maximalizálni. Miért fontos a világpolitika vizsgálatában az emberi természet szerepe? Elsősorban azért mert a társadalom emberek alkotta közösség, mozgástörvényeit, jellemzőit emberi döntések, emberi kalkulációk határozzák meg. Az embereket tehát saját jólétük foglalkoztatja, egymással versengenek. Ebben a felfogásban minden emberi közösséget a pozícióharc határoz meg, az emberek ebben a tekintetben a földgolyó egyetlen pontján sem, egyetlen civilizációban sem térnek el egymástól. A világpolitika tanulmányozásakor is az emberi természetnek ez a közösségformáló aspektusa fontos a realizmus számára, hiszen a nemzetközi térben elsősorban az emberi közösségek és nem az egyének szerepelnek.

Tovább szűkítve, a politika általános világára alkalmazva az emberi természetre vonatkozó gondolatokat, onnan indulhatunk el, hogy a legáltalánosabb megfogalmazás szerint a politika a hatalomért folytatott harc. Ahogy fentebb láttuk, a realizmus szerint pedig az emberben benne van a „hatalom akarása”, hiszen a hatalom tesz képessé arra, hogy a sorsunkat, a közösség sorsát befolyásoljuk. A nemzetközi porondon sincs ez másképp: a nemzetközi politika központi problémája a realizmus számára a hatalom.

Amennyiben pedig a hatalom elosztását vizsgálom, úgy a vizsgálódásom referenciapontja a konfliktus lesz. A hatalomért folytatott harc ugyanis nem más, mint az államok folyamatos konfrontációja.

Az emberi természet tehát meghatározza, hogy hogyan vizsgálom a nemzetközi politika világát. A hatalom, a hatalomért folytatott harc nem csak általában a közösségekre jellemző, hanem a világpolitikára is.

Az anarchia világa

A fentiekből egyenesen következik a második nagy közös pont: a világpolitika nemzetközi anarchiában létezik, nincs semmiféle „világkormány”. A nemzetközi élet szereplőinek mozgatórugója a már fent említett önös érdekérvényesítés és haszonmaximalizáció. Nincs más törvényszerűség, amely a nemzetközi kapcsolatok alapjait meghatározná. Nincs világkormány, nincs olyan nemzetközi szervezet, normarendszer, amely kötelező erővel felülrná a szereplők cselekedeteit, így azokat saját érdekeik érvényesítése mozgatja.

Azt mondtuk, hogy az emberi kapcsolatok szükségszerűen konfrontálódnak, így a nemzetközi szintéren kialakul a közösségek konfrontatív, anarchikus világa. A konfrontáció legszélsőségesebb, de nem szükségszerű formája pedig a háború. A nagy konfliktusokat a realizmus világában végső soron a háború oldja meg.

A nemzetközi színpad szereplőiről azonban még egy kitételt kell tennünk. A realizmus világában a politika legfőbb szereplője az állam. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a realisták nem ismerik el a nemzetközi élet szereplőiként a nemzetközi szervezeteket, a transznacionális vállalatokat, vagy másokat. Egyszerűen azt tartják, hogy a nemzetközi politikai életet legnagyobb mértékben az államok befolyásolják. Éppen ezért, ha a nemzetközi élet mozgatórugóit keressük, akkor elég az államokat vizsgálnunk. Más szereplőnek nincs akkora hatása a világpolitika eseményeire, a realizmus szemében tehát a nemzetközi kapcsolatok elsősorban államközi kapcsolatok.

A nemzetközi politika anarchikus világa alapvetően az egymással konfrontálódó államok világa. Ez azonban közel sem jelenti azt, hogy az anarchián belül ne érvényesülne valamiféle rendező elv. Az államok ugyanis a világpolitikában nem

egyenlők, létezik egyfajta nemzetközi hatalmi hierarchia. A hierarchiát az államok hatalmi potenciálja alakítja, azaz hogy milyen sikerrel vesznek részt a hatalomért folytatott küzdelemben. A realizmus számára tehát a legfontosabb államok a nagyhatalmak. Ha a nemzetközi porond mozgatórugóit vizsgálom, elég a nagyhatalmak mozgatórugóit vizsgálnom, hiszen a nemzetközi rend anarchikus világot ők befolyásolják, alakítják a legnagyobb mértékben. A többiek hozzájárulása hozzájuk képest csekély. A nemzetközi kapcsolatok ebben a szemléletben tehát nem más, mint a nagyhatalmak között a hatalomért, a dominanciáért és végső soron a biztonságért vívott harc.

Államérdek

Az anarchikus nemzetközi kapcsolatrendszer mozgatórugóit tehát a legbefolyásosabb szereplők – azaz az államok – érdekei alakítják. Az államérdek azonban a realizmus számára sem egy monolitikus, homogén fogalom. Az állam legfőbb érdeke saját biztonságának biztosítása, azaz fennmaradása („túlélése”) a nemzetközi életben. Minden más érdek ennek rendelődik alá. Az állam pedig alapvetően a benne élő emberek érdekeit testesíti meg. Ebbéli küldetésében minden állam csak önmagára számíthat. Ha egy állam nem érvényesíti saját érdekeit, helyette senki – sem valamiféle világkormány, sem bármely nemzetközi szervezet, sem a civil társadalom – nem teszi meg. Ezt nevezi a nemzetközi politikaelmélet az „önsegély elvének”. Az államérdek érvényesítése az állam feladata, és hosszú távú fennmaradásának záloga is egyben.

Az államérdek érvényesítése a világpolitikában a külpolitika feladata és értelme is egyben. A külpolitika sikerességét tehát alapvetően az államérdek fényében ítélni lehet: az a jó külpolitika, amely sikeresen képviseli az állam érdekeit. A morál – a szó hagyományos értelmében – tehát nem kérhető számon a külpolitika területén. Nem kell, hogy az állam tisztességesen járjon el, nem kell, hogy békét teremtsen, nem kell, hogy növelje a nemzetközi biztonságot és stabilitást, hogy csökkentse az egyes országok közötti egyenlőtlenségeket – ha mindez ellenkezik a szóban forgó állam konkrét érdekeivel. Senki és semmi nem kötelezhet arra egy államot, hogy érdekeivel szembe fordulva tegyen lépéseket. Éppen ezért az állam felett nem áll semmiféle olyan joghatóság, amelyet az ne önszántából ismerne el.

Az államokon belül természetesen működnek azok a jól ismert intézmények és mechanizmusok, amelyek szabályozzák a társadalmi kapcsolatok működését. A nemzetközi porondon azonban nincs ilyen. Minden megállapodás azon múlik, be akarják-e tartani az államok, azaz a realizmus felfogásában a legszigorúbb kötelező erővel bíró nemzetközi szerződés is csak ideiglenes és feltételes lehet. Minden ilyesfajta külső jogi kényszer csak addig tart, míg az államok annak betartását önként vállalják. Az államok pedig a fentiekből következően természetes módon feláldozzák nemzetközi kötelezettségeiket az államérdek oltárán, ha a kettő esetlegesen konfliktusba kerül.

„Időtlenség”

Az utolsó olyan pont, amelyet minden realista hisz és vall pedig az, hogy a világpolitikában nincs progresszív változás. A nemzetközi politika fent említett mozgatórugói, „törvényei” sohasem változnak. A haladás hiánya természetesen nem arra vonatkozik, hogy a világ ne változna, sok tekintetben ne fejlődne. Pusztán arra vonatkozik, hogy az ókori Hellaszban, vagy a kínai birodalomban éppúgy ezek a törvények voltak életben mint a hidegháború alatt előtt, vagy után. A realizmus tehát – saját felfogását tekintve - minden időben érvényes elmélet. A kutatók ezt nevezik a tanulmány címében is szereplő „időtlen bölcsességnek”. Sokan és sok helyen teszik fel a kérdést: „tudnak-e valamit a mai kutatók, amit Thuküdidész és 5. századi kortársai nem tudtak?” Tudunk-e hozzátenni bármit ezekhez az alapokhoz? A realizmus válasza, hogy nem. Az adott történelmi kornak megfelelően a fenti törvényszerűségeket csak alkalmazni tudjuk.

A realizmus korszakai

A fenti kitételeket minden realista osztja. Azonban nincs két olyan realista kutató, aki ugyanarról és ugyanúgy beszélne. A realizmuson belül is számos fogalomrendszer, számos referenciapont jött létre, sőt sokan abban sem tudnak megegyezni, hogy mit tekintsünk a vizsgálódás alapegységének. A realizmuson belüli irányzatok

csoportosítása végső soron egyidős a realizmus megszületésével. A besorolásokat áttekintve a sok kisebb mellett három nagy tendencia rajzolódik ki. Az egyik a vizsgálat tárgya szerint, a másik időrendben különíti el az egyes iskolákat. Vannak olyanok, amelyek valamiféleképp ötvözik a kettőt. A harmadik nagy tendencia valamely más társadalomtudomány felől közelítve csoportosítja a realizmus irányzatait.

A különböző csoportosítások legletisztultabb formái az angolszász egyetemi alapképzésre készültek el. Érthető, hiszen egyrészt a tudományterület erősen az angolszász akadémiai jellegzetességeket viseli magán. Az amerikai és a brit kutatói közösség dominálja a területet. Másrészt azok számára kell leegyszerűsített, áttekinthető csoportosítás, akik elsőként hallanak a területről. Ugyanakkor az „egyszerűség” tartós és időtálló alapot kell adjon a későbbi összetettebb vizsgálódáshoz is. Az 1990-es évek végére elkészült oktatás-módszertani kutatások eredménye az a letisztult szétválasztás, amely segíti a realista kutatók és fogalmi rendszerek szétválasztását. A csoportosítás alapja egyszerre veszi figyelembe az irányzat időbeli fejlődését, illetve a vizsgálódásának referenciapontjait. Az alábbiakban ezt tekintjük át.

A realizmus, mint a nemzetközi politikaelmélet nagy irányzata a második világháború után jött létre, ám mint szemléletmód, már jóval korábban megszületett. Az első nagy csoport a „klasszikus realizmus” irányzata. A klasszikus realizmus a II. világháború előtti kutatókat foglalja magába. Jórészt a nemzetközi vonatkozású állam-elméletek tartoznak ide. A külpolitika magyarázatában előtérben áll a pesszimista emberkép, illetve az erősen konfliktus központú megközelítés.

A második nagy irányzat a „modern realizmus” irányzata, amely a II. világháború után született meg. Tulajdonképpen ez az első olyan irányzat, amely már a nemzetközi politikaelmélet részeként jött létre, és egészen az 1950-es 1960-as évek behaviorista, módszertani fordulatáig volt egyeduralgoló. A modern realizmus normatív jellegű, vizsgálódásának tárgya az állam, az államérdek és az állam fennmaradása.

A harmadik irányzat a társadalomtudományban bekövetkezett behaviorista forradalommal jött létre, amely a nemzetközi politikaelméletben az 1960-as években kezdte éreztetni a hatását, a realizmus területén azonban az 1970-es években robbant be. A neorealizmus, más néven strukturális realizmus alapvetően már nem az államra, hanem a nemzetközi rendszerre fókuszál. Módszertanában hatalmas újítást vitt végbe, a hagyományos módszerek mellett – és esetenként helyett – bevezette a

természettudományos módszereket, „tudományosabbá” téve a nemzetközi politikaelméletet. A neorealizmus már tisztán amerikai eredetű, a legnagyobb kutatói bázisa is az Egyesült Államokban van. Összességében elmondhatjuk, hogy ez a legtöbbször által követett realista irányzat.

A hidegháború vége a kutatás területén is hatalmas fordulatot hozott. A negyedik nagy irányzat tulajdonképpen két részből tevődik össze. Az egyik, az „offenzív realizmus” követi a neorealizmus fogalomrendszerét, kutatási napirendjét. Mindezt alkalmazza a hidegháború utáni viszonyokra. A másik, a „defenzív realizmus” le kívánja vonni a hidegháborúval beállt változások következményeit, és azt mondja, hogy a realizmust új alapokra kell helyezni. Az új alap lényege, hogy a másik nagy mainstream irányzat, a liberalizmus bizonyos elemeit be kell emelni a realista gondolati rendszerbe, megújítva ezzel a realizmus „időtlen világát”.

I. A klasszikus realizmus

A klasszikus realizmus tehát még a nemzetközi politikaelmélet megszületése előtti kutatókat foglalja magába. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy ha ekkor még nem létezett a tudományterület, akkor hogyan beszélhetünk a nemzetközi politikaelmélet klasszikus realista kutatóiról? A válasz viszonylag egyszerű. Bár a nemzetközi politikaelmélet tudományterületté valóban csak az I. világháborút követően vált, a nemzetközi viszonyokról való gondolkodás azonban már jóval korábbi. Azt is mondhatnánk, hogy amióta az ember közösségekbe szerveződött, politikai intézményeket hozott létre, azóta érdeklődik az iránt, hogy ezek a közösségek milyen kapcsolatokat létesítenek egymással. A szakirodalom ide sorolja mindazon tudományterületek kutatóit – politológia, filozófia, történelem, stb. –, akik a nemzetközi kapcsolatok vizsgálatánál a konfrontációt veszik referenciapontnak.

A korai realista kutatókat – bár ők nyilván meglepődnének a nemzetközi politikaelmélet kutatói besoroláson – általában az állam viselkedése, az állam mibenléte izgatta. Az állam koncepciójának megfogalmazásával általában sok külkapcsolati kérdés is felmerült. Hogyan viselkednek az államok egymással? Mikor tör ki a háború

és hogyan tartható fenn a béke? Mitől lesz egy állam hatalma nagyobb, mint a másiké? Mi határozza meg a külpolitika döntéseket? Erkölcös-e a külpolitika? Létezik-e politikai erkölcs, és létezik-e külön erkölcs az átlagember számára?

A klasszikus realizmus érdeme, és jelentősége a nemzetközi politikaelmélet számára, hogy megfogalmazta azokat az alapkonceptiókat, amelyeket majd a hidegháború világa alatt gondoltak tovább és alkalmaztak, beépítve és harmonizálva őket a fiatal tudományág önálló kutatási rendszerébe. Bár számos kutató tartozik ide, három olyan gondolkodót emelnek ki rendszeresen, akikhez a realizmus egy-egy kulcsfogalmának a megalkotása köthető. Egyikük, Thuküdidész, az ókori Hellasz kiváló történésze, Niccoló Machiavelli a reneszánsz Itália szülötte, Thomas Hobbes pedig a 17. századi brit felvilágosodás prominens képviselője.

Thuküdidész

Thuküdidész számára a nemzetközi kapcsolatokat érthető módon a görög poliszok közötti kapcsolatok jelentették. Hellasz nem államként, hanem sokkal inkább a poliszokat összefogó kulturális-nyelvi civilizációt jelentett számára, illetve ott voltak a hellén világon túl a versengő szomszédos birodalmak, Makedónia és Perzsia is. A történészek egyik első kiváló képviselője volt. Az általa képviselt történetírás a naturalizmus jegyében fogant, kihagyva isteneket és mitikus hősöket, a körülötte zajló világ eseményeit hagyta hátra az utókorra.

A nemzetközi politikaelmélet számára történetírói munkásságának a korabeli nemzetközi viszonyokra utaló vonatkozásai váltak alapvetéssé.

A hatalom egyenlőtlen megoszlása

Az egyik ilyen alapvető fogalom a hatalom eloszlásához kapcsolódik. Thuküdidész fogalmazza meg elsőként ezt az alapelvet. A korban, mikor élt volt néhány nagyhatalom (Spárta, Athén és a perzsák) és néhány kisebb, így az egyes politikai közösségek közötti egyenlőtlenség természetes jelenség volt számára.

Arisztotelész úgy fogalmaz, hogy az ember „politikai lény”, Thuküdidész számára a „politikai lények egyenlőtlenek a hatalomban, és egyenlőtlen módon képesek önmaguk védelmére”. A hatalom egyenlőtlen megoszlása pedig arra kell sarkallja az államokat, hogy alkalmazkodjanak a hatalom egyenlőtlen valóságához. Ha az állam vezetése figyelembe veszi a nemzetközi környezet eme sajátosságát és ennek szellemében hozza meg külpolitikai döntéseit, akkor az állam fennmarad, sőt még prosperálhat is. Ha nem, akkor elpusztítják őket. Az ókori történelem tele van ennek példájával. A jó külpolitika tehát a hatalmi realitások korlátai között mozog.

A külpolitikai döntés etikája

A fentiekből adódik, hogy a külpolitikában az államférfi mozgástere korlátozott – hangsúlyozta Thuküdidész. A döntéseknek tehát súlya van: a döntéshozónak figyelmesen át kell gondolnia a lehetséges következményeket, jót és rosszat egyaránt. A külpolitikai etika alapja így nem az igazságosság, a szeretet, a béke, hanem az óvatosság és a figyelmesség. A nemzetközi térben egyszerre vannak jelen a hatalmi egyenlőtlenlések, a korlátozott külpolitikai választások, a veszély és a lehetőségek. A klasszikus realizmus politikai etikájának az alapját így az előrelátás, az óvatosság, a figyelem és a döntés kell adja. Mindez pedig nem feltétlenül esik egybe a magánember erkölcsi alapelveivel, és az igazságosságról alkotott felfogásával.

Az igazságosság

Az igazságosság Thuküdidész számára különleges helyet foglal el a nemzetközi kapcsolatokban. Nem azt mondja, hogy „nincs igazság”, hanem hogy másfajta igazságosság érvényes a nemzetközi viszonyokra, és más a közösségen belül uralkodó viszonyokra. A nemzetközi politika igazságossága nem jelent mindenki számára egyenlő bánásmódot, hanem az erősebb igazságának érvényesülését jelenti a gyengébb felett. Igazságos bánásmódban Thuküdidész szerint tehát akkor lesz részünk, ha ismerjük saját helyzetünket, és ha alkalmazkodunk a hatalommegosztás természetes

realitásához. Amennyiben egy politikai közösség fenn kíván maradni, ezekre a maximákra kell figyelmet fordítania.

A háború

A realista iskola alapvető problémája a háború értelmezése. Thuküdidész számára a peloponnészoszi háború (i.e. 431-404) testesítette meg a konfliktusos nemzetközi környezetet. Thuküdidészt is izgatta, hogy miért tört ki a háború, illetve – ahogy ma mondanánk – a nemzetközi politika anarchikus szerkezetének milyen következménye van az államok viselkedésére? Az i.e. 5. században Athén hatalma nőtt és ez félelmet keltett Spártában. Spárta érdeke természetesen saját fennmaradása, és a hatalom eloszlásának változása közvetlenül is fenyegette létét. Spárta számára tehát szükségszerű volt a háború kirobbantása. Athén számára szintén, ha meg akarta tartani birodalmát.

A peloponnészoszi háború c. művében ezt a környezetet mutatja be. A nemzetközi politikaelmélet ennek a műnek egyik rövid részletét, az ún. „mélósi párbeszédet” ragadja ki, ez emeli Thuküdidészt a klasszikus realizmus képviselői közé. A párbeszéd érdekessége, hogy kis terjedelemben szinte az össze nagy realista alapkoncepció megjelenik. A keretet az adja, hogy az athéniak i.e. 416-ban Mélósz szigetére érkeztek, hogy elfoglalják. A realista filozófiát Thuküdidész az athéni vezetők (a nagyhatalom) szájába adja. Athén a hatalmpolitika logikáját alkalmazza: Mélósz szigetét el fogja foglalni, akár ellenállnak a szigetlakók, akár nem. A mélósiak az igazságra, az istenekre és szövetségeseikre a Spártaiakra hivatkoznak. Mélósz független állam, Athénnek tiszteletben kell tartania méltóságukat. Mélósz nem hajlik meg Athén előtt, így a realizmus hatalmi elveinek megfelelően hatalmas vereséget szenved. Nincs ez másként ma sem. A mélósi párbeszéd elhangozhatott volna akár 1975-ben, Indonézia és Kelet-Timor között, 1956-ban Magyarország és a Szovjetunió között, 1939-ben Németország és Csehszlovákia között is. A tanulság világos: az állam fennmaradása azt kívánja, hogy alkalmazkodjunk a nagyhatalmi logikához. A mélósi párbeszéd a klasszikus realista értelmezés leghíresebb példája.

A nemzetközi politikai viszonyok alapvetően tehát szuverén politikai entitások anarchiája, ahol nincsenek valódi választási lehetőségek. A külpolitikának a hatalmpolitika elvei és gyakorlata szerint kell működnie. Az állam elsődleges érdeke a biztonság és a túlélés. A konfliktusok végső megoldása pedig a háború, ami megszilárdítja a hatalom új leosztását.

A peloponnézosi háború érdekessége, hogy ha kicsit arrébb lapozunk, Periklész szájába adva az athéni demokráciáról szóló szövegrészben Thukididész ugyanilyen hévvel a liberalizmus alapértékeit képviseli. Mindez felhívja a figyelmet a besorolások és a csoportosítás veszélyeire, amivel az alábbiakban is találkozni fogunk.

Machiavelli

Machiavelli a reneszánsz Itáliában tevékenykedett. A nemzetközi környezet számára szintén nem a modern nemzetállamok világa, hanem Itália városállamai között folyó versengés, amit a kor nagyhatalmai területi igényeikkel árnyékolnak be. A nemzetközi politikaelmélet Machiavelli „A fejedelem” c. művének szentel figyelmet. Thukididészhez hasonlóan Machiavelli sem nemzetközi politikaelméleti művet kívánt írni. Hogy imádott Firenzéjébe visszajusson a száműzetésből, arról ír, hogy milyen a jó fejedelem. Ennek keretében számos olyan dolgot fogalmaz meg, amely arra vonatkozik, hogy hogyan lépjen fel az állam a nemzetközi viszonyokban.

Az államérdek

A legfontosabb politikai érték Machiavelli számára is az állam függetlensége, az uralkodó legfőbb kötelessége pedig az állam fennmaradását biztosítani. Mindehhez két lényeges külpolitikai eszköze van. Az egyik a hatalom (a fejedelem legyen „oroszlán”, ne legyen az állam más prédája), a másik a fortély (a fejedelem legyen róka is egyben, ha nem ügyes, fortélyos, elszánt elmulaszthat előnyös lehetőségeket). Az előnyök keresésénél azonban fontosabb, hogy a csapdát, a fenyegetést észrevegye. A védekezést, az előnyök kihasználását a virtusok mellett azért fortuna is segíti.

A külpolitikai cselekvés

Machiavellinél a külpolitikai cselekvés a másik hatalmának és cselekedeteinek kalkulációján alapszik. A machiavellista maximák az erőpolitika maximái. Ezek megfogalmazásában Machiavelli egyaránt támaszkodik diplomataként megszerzett tapasztalataira és az ókori történelem tanulmányozása alapján levont következtetéseire. A római birodalom nagy rajongójaként azt látta, hogy Róma minden potenciális ellenségét meghódította vagy befolyása alá vonta. A tanulság számára tehát világos. A fejedelem ne az általános igazság nevében a nemzetközi szerződések betartását tartsa szem előtt, hanem szegje meg ígéreteit és foglalja el a szomszédos államokat, mielőtt azok foglalják el őt. Így tudja legfőbb kötelességét teljesíteni: az állam függetlenségét biztosítani.

Maximái közül a nemzetközi politikaelmélet számára kiemelten fontos az alábbi kettő. Ne várd meg mások lépéseit, cselekedj előttük! Az óvatos fejedelem úgy cselekszik, hogy elhárítson bármely, a szomszédoktól jövő fenyegetést. A realista államvezetés mindenkor figyel a lehetőségekre, és azok kiaknázására megteremti és folyamatosan készenlétben tartja az eszközeit. Ellensúlyozd mások motivációit és cselekedeteit! A fejedelemnek fel kell készülnie a megelőző háborúra és a preventív lépésekre.

A külpolitika etikája

Machiavelli politikai erkölcs felfogása a realizmus normatív szíve-lelke. Az általa megfogalmazott kettős erkölcs fogalom a realizmus alapértéke. Lényege, hogy a felelős államvezetés nem áll a keresztény etikával összhangban. Más etika vonatkozik az átlagemberre, más etika a fejedelemre. Ez nem azt jelenti, hogy a két erkölcs mindenáron szemben áll egymással, sem azt, hogy a fejedelemre semmiképp nem vonatkozhat az átlagember keresztény erkölcsisége. A fejedelemre vonatkozó erkölcs súlypontjában az uralkodó politikai felelőssége áll. Az államfő felelőssége az állam lakosságának szabadsága és biztonsága, sőt esetenként az élete is. A nép függ az uralkodótól, hiszen egy államban élnek, az államfő döntései kihatnak az egész nép sorsára. Mindezt feláldozni a politikai felelőtlenség tetőfoka. Tehát ha szembekerül a

keresztény erkölcs a politikai erkölccsel, a fejedelem akkor viselkedik felelősen, ha a politikai erkölcs normáit követi. A külpolitikát minden esetben az állam biztonsága és fennmaradása kell, hogy meghatározza.

A kettős erkölcsöt fogalmazta meg Kissinger modern formában, aki a Nixon kormány idején lett kutatóból külügyminiszter. *„Egy állam fennmaradása a legelső és a legvégső felelősség is egyben. Nem lehet kompromisszum tárgya, és nem lehet kockáztatni.”*

Thomas Hobbes

Hobbes az angol Felvilágosodás kimagasló filozófusa. Nemzetközi környezete a kialakulóban lévő modern nemzetállam. A nemzetközi politikaelmélet számára elsősorban államelméletének az anarchikus nemzetközi környezetre vonatkozó megállapításai érdekesekek.

Antropológiai pesszimizmus – a természeti állapot

A Felvilágosodás államelméleteinek alapkérdése az állam létrejöttének mikéntje. Általános válasz pedig az elsőként Rousseau által megfogalmazott „társadalmi szerződés”. Hobbes is erről az alapról indul el, ami a realizmus számára értékessé teszi az a társadalmi szerződés megkötésének mikéntje.

Az állam intézményének kialakulása előtt az emberek „természeti állapotban” éltek. Folyamatos veszélynek voltak kitéve, mindenki saját maga kellett megvédje magát. Ez volt a „mindenki háborúja mindenki ellen”. A társadalmi szerződés ennek az állapotnak a megszüntetésére jött létre, mikor az emberek saját biztonságuk biztosítását átruházták egy új intézményre, az államra. Az állam tehát azért jött létre, hogy felszámolja a folytonos fenyegetettség világát, és átvállalja az állampolgárok biztonságának megőrzését. Az egyén lemondott szuverenitása egy részéről, cserébe elvárhatta az államtól életének, szabadságának, vagyonának védelmét.

Hobbes társadalmi szerződése a szuverén állam létrejöttének okai miatt válik a realizmus egyik alapjává. Az állam születése számára menekülés a civilizált emberi viszonyok közé. Azaz az emberek a folytonos félelem megszüntetése miatt mondanak le szuverenitásuk egy részéről, kötnek biztonsági együttműködést, és garantálják egymás biztonságát. Mindezt nem a józan ész, hanem érzelmeik, a félelem hatására cselekszik. A – „*haláltól való félelem civilizálja őket*” mondja Hobbes.

Anarchia – a biztonsági dilemma

Az állam létrejötte azonban alapvetően komoly politikai problémát vet fel. A szuverén állam megszületése amely felszámolja az egyének közötti természeti állapotot egyúttal létrehozza az államok közötti természeti állapotot. Ezt nevezzük biztonsági dilemmának. A személyes biztonság és a belbiztonság megteremtése szükségszerűen együtt jár a nemzetközi anarchia létrejöttével. Az államok – akár csak korábban az egyének – folyamatos „harcban” állnak egymással, biztonságukat saját maguk kell, hogy megvédjék.

Az államok közötti természeti állapot felszámolásának – a fenti logikát követve – egy olyan intézmény vethet véget, amelyben az államok lemondanak szuverenitásuk egy részéről, és saját biztonságuk garantálásának feladatát átruházzák erre az „államok feletti államra”. Hívhatjuk akár világkormánynak is. Hobbes azonban azt mondja, nincs meg a feltétele ilyesfajta világkormány kialakulásának. A szuverén állam ugyanis nem akarja feladni a függetlenségét valamiféle intézményesült globális biztonsági garancia kedvéért. Ennek oka pedig Hobbes szerint, hogy az államok biztonságát könnyebb garantálni, mint az egyénekét, azok ugyanis az egyéneknél jóval hatékonyabb módon fegyverkezhetnek. Nincsenek olyan elsődleges szükségleteik – alvás, evés – mint az egyes egyéneknek. A nemzetközi anarchiában a háború a vitás kérdések megoldásának végső módja, így a nemzetközi viszonyok tanulmányozásának súlypontja. A háború tehát szükségszerű és természetes jelensége a nemzetközi politikának.

Egyetlen egy módja van, ami mérsékelheti a nemzetközi természeti állapotot, ez pedig – világkormány hiányában – a nemzetközi jog. Az államok saját biztonságuk védelmében, érdekeik érvényesítésének elősegítésére nemzetközi szerződéseket

köthetnek. A szerződéseket azonban csak akkor tartják be, ha egybeesik biztonsági érdekeikkel. Amennyiben a kettő szembefordul egymással, a biztonság garantálása kell, hogy prioritást élvezzen. A biztonság és az állam fennmaradása a nemzetközi politika alapvető értéke.

A nemzetközi politikához Hobbes filozófiája az államon kívüli anarchia és az államon belüli biztonság problémájával járult hozzá. A Hobbes-i realizmus alapja, hogy intézményesült békeállapot csupán a szuverén állam keretein belül jöhet létre. Az állampolgárok számára pedig ez a belső béke biztosíthatja a boldogságot. Az állam alapvetően a háború miatt szerveződött meg és ehhez rendelődtek eszközei is. A háború szülte eszközrendszer rendeltetése pedig a béke fenntartása.

II. A modern realizmus

A nemzetközi politikaelmélet az angolszász területeken az I. világháború után szerveződött akadémiai tudománnyá. A realizmus számára azonban a „korszakváltás” a II. világháború után, Hans Jürgen Morgenthau munkásságával érkezett el. A modern realizmus „szülőatyjaként” számon tartott kutató volt az első, aki a már önálló tudományterületen belül rendszerré formálta a realizmus nézetrendszerét. Előtte a modern realizmus előfutárának tartott Carr tulajdonképpen már papírra vetette Morgenthau gondolatainak nagy részét, de nem volt szándékában önálló irányzatként rendszerbe foglalni. Morgenthau mellett a modern realizmusnak két prominens képviselőjét szokás kiemelni. Mindkettő – külügyminiszterként – aktív szerepet játszott az amerikai külpolitikában. Egyikük Georges Kennan, másikuk Henry Kissinger.

A modern realizmus egyrészt továbbviszi, és a II. világháború utáni nemzetközi rendszerre alkalmazza a klasszikus realizmus gondolatait, másrészt maga is új vonásokkal járult hozzá a realizmus gazdag hagyományához. Az irányzat erősen normatív jellegű, azaz fókuszpontjában az állami döntéshozatal felelőssége, etikája áll. Másrészt vizsgálódásának tárgya az állam, és az állam szerepe a nemzetközi viszonyok alakításában. Az új nemzetközi rendszer – a hidegháború – születése és az Egyesült Államok új szerepvállalása számos olyan gyakorlati problémát vetett fel, amely vizsgálata hasznosnak bizonyult az amerikai kormányzat számára. Az Egyesült

Államoknak nem volt túl nagy tapasztalata a nemzetközi rendszer irányításában, ráadásul a két világháború közötti izolacionalista hagyomány erősen csökkentette a külügyi apparátusát is. A modern realizmus kutatóinak értelemszerűen így az egyik alapkérdése, hogy hogyan kell az Egyesült Államoknak viselkednie, mint a nemzetközi rendszer meghatározó nagyhatalma. Milyen diplomáciai eszközök léteznek a világpolitika alakításához? Az állam – különösen az Egyesült Államok – szerepének a nemzetközi politikai viszonyok alakításában így kulcsszerep jutott.

Edward Hallett Carr

Carr brit történészként járult hozzá a nemzetközi politikaelmélet területéhez. Leghíresebb művében, *A húsz éves válság* (1939; 1946) c. könyvben alapvetően a két világháború közötti brit diplomácia éles kritikáját adta. A nemzetközi politikaelmélet számára azonban azért vált kiemelten fontos szerzővé, mert ő alakította ki azt a fogalmi keretet, amelyben a II. világháború után a nemzetközi politikaelmélet vitái folytak. A kialakítás nem jelenti azt, hogy ő kezdte volna a vitát – ezért nem is őt tartjuk a modern realizmus doyenjének. Carr ugyanis nem szögezte le világosan a saját álláspontját. Megmutatta, hogy a történelem folyamán a nemzetközi politikának két ellentétes, ám egymást kiegészítő nézőpontja létezett. A diplomáciában ez a két nézetrendszer ingaszerűen mutatkozik meg, hol az egyik, hol a másik kerül túlsúlyba, de egymás nélkül nem létezhetnek. Klasszikussá vált írásának könnyedsége miatt is, hiszen a filozófia, a történelem és kora eseményeinek elemzését könnyedén, érthető módon ötvözte.

Az elméletről

Carr *A húsz éves válság* lapjain erősen kritizálta azt az általa utópikusnak titulált gondolkodást, amely meghatározta a két világháború közötti nyugati diplomáciát. Nem csoda, ha az elméletalkotás maga ennyire középpontba került Carr-nál, hiszen az I. világháború után született meg a nemzetközi politikaelmélet, mint hivatalos, akadémiai tudomány. Nem a realizmus gondolatvilága volt, ami meghatározta az új tudományt.

Carr azt mondta, hogy a tudományfejlődés kezdeti szakasza mindig utópikus, mivel inkább meg akarja változtatni a világot, nem a tényeket vizsgálni. A fiatal nemzetközi politikaelmélet pedig, amennyiben valódi tudománnyá akar válni, realistább álláspontot kell képviseljen. Fontos látnunk, hogy nem szembeállítja a két nézetrendszert, hanem azt mondja, hogy a realizmus és az idealizmus kapcsolata egyszerre dinamikus és dialektikus. Mivel a két világháború között az idealizmus került túlsúlyba, így el kell jöjjön a realizmus ideje. A retorikát realista diplomáciával kell helyettesíteni, az általános elveket pedig a *status quo* és a revízió hívei között kialakult kompromisszum kell felváltsa.

Szigorúan kritizálta ugyan az 1930-as évek politikai világát, de hitte, hogy az utópia nélküli realizmus cinikus reálpolitikává satnyulhat, mert az eredményes politikai gondolkodáshoz kell az a négy dolog, amely nincs meg a realizmusban: a végcél, az érzelmi töltet, az erkölcsi ítélet joga és a mozgástér.

Carr diplomataként² nem tudta megbékíteni a realizmust és az idealizmust. Az 1930-as évek megbékéltetési politikájában maga is tevékenyen részt vett. Könyvének 1939-es kiadása őrzi ennek az elkötelezettségnek a nyomát, míg az 1946-os kiadásban ebből már semmit nem találunk. A könyv két kiadása tehát eltérő hangsúlyokat helyez a realizmus és a liberalizmus arányaira.

A nemzetközi rendszer

Carr elsőként *A húsz éves válság* c. művében fejtette ki a külpolitikára vonatkozó nézeteit. Gondolatai középpontjában a változás előtt álló nemzetközi rendszer szerepelt. A brit dominanciát tükröző hatalmi egyensúlyi rendszer ugyanis kihívás elé került. Az államok két csoportra szakadtak, az egyik részük fenn kívánja tartani a status quo-t, meg kívánta őrizni a korábbi hatalmi viszonyokat. A másik részük azonban Németország vezetésével alapvetően a kor Európája hatalmi viszonyainak újraosztására törekedett.

² A brit külügyminisztérium alkalmazottja volt, részt vett a Népszövetséget megalapító dokumentum megszövegezésében, a rigai nagykövetségen teljesített külügyi szolgálatot.

Eddig a modern államok világát Nagy-Britannia hatalmi potenciálja alakította. A diplomácia fogalmi rendszerét pedig a brit dominancia mellett kialakult hatalmi egyensúly rendszer alatt született eszmék határozták meg. A II. világháború kitöréséig a nemzetközi béke és biztonság fenntartása olyan elvek és normák alapján történt, amelyek a brit gazdasági és belpolitikai tapasztalatokra támaszkodtak. A II. világháború küszöbén, a brit dominancia szétzilálódásakor azonban ezek az eszmék nem alkalmazhatóak a *status quo* mellett elkötelezett, eltérő hatalommal rendelkező államok világára sem.

A nemzetközi rendszer alapjainál álló két brit indíttatású eszme a természetes érdekharmónia és a kollektív biztonság eszméje. A természetes érdekharmónia a 19. századi *laissez faire* gazdaságpolitikából származik. A nemzetközi viszonyokat alapvetően egyensúlyi rendszernek látja, ahol a túlhatalomra törő államokat a többi állam szövetsége ellensúlyozza. A másik eszme a kollektív biztonság.

a.) A kollektív biztonság

A kollektív biztonság eszméje is az angolszász liberális politikai hagyomány része. Kiindulópontja, hogy a háború a határon átnyúló agresszió következménye, eltörléséhez pedig olyan nemzetközi szervezet kell, amely fékezi/bünteti az agresszort. Mindehhez pedig az államok eszközöket biztosítanak, amelyeket egyrészt diplomáciai, gazdasági szankciók testesítenek meg, másrészt pedig jogosultsága van kollektív erőszakot alkalmazni.

A Népszövetség által – végül is meg nem – testesített kollektív biztonság azon a téves feltételezésen nyugodott, hogy a nemzetközi rendszerben a nagyhatalmak megelégszenek a területi és a politikai *status quo*-val. Carr szerint ennek nincs nagy esélye egy olyan világban, ahol a szuverén államok közötti hatalommegoszlás egyenlőtlen.

A konfliktus ugyanis több, mint az államok egymást meg nem értésének következménye. Az eltérő célkitűzésekből elkerülhetetlenül és szükségszerűen következik. Az, hogy a konfliktus a nemzetközi rendszer hatalmi eloszlásának természetes következménye, nem jelenti azt, hogy ne lehetne valamilyen módon

kezelni. Carr szerint az erőegyensúly szellemében folytatott tárgyalásokkal, nem pedig az erkölcs „univerzális” értékeivel tartható féken a konfliktus. Carr tehát amellett teszi le a voksát, hogy a béke jogi eszközökkel nem kikényszeríthető.

b.) A nemzetközi stabilitás

A II. világháború után Carr figyelmét a formálódó új nemzetközi rendszer kötötte le. Számára a legizgalmasabb kérdés az volt, hogy az évszázadokon át tartó multipolaritás után hogyan jöhet létre a bipoláris rendszerben a stabilitás. Carr, aki diplomataként sokáig a Szovjetunióban töltötte külszolgálati tevékenységét, azt remélte, hogy a szovjet tapasztalatból lehet tanulni. A bipoláris rendszerben kommunizmus és kapitalizmus együtt élhet, nem szükségszerűen kell, hogy ideológiai ellentét feszüljön közöttük.

Carr ugyanis tudatában volt annak, hogy milyen változások álltak be a francia forradalom és a demokrácia elterjedése óta a nyugati világban. A két világháború közötti tapasztalatból azt a következtetést vonta le, hogy a tömegdemokráciák kívánalmainak megfelelően a nyugati rendszert át kell alakítani. A nyugati demokráciáknak, hogy élhető államot hozzanak létre meg kell reformálniuk a piacot és ki kell alakítaniuk a szociáldemokrácia járható útját. A II. világháború alapvetően a forradalmi eszmék és a nemzeti érdekek ütközésének eredője volt. A 20. század két nagy totalitárius rendszere, a faszizmus és a kommunizmus alapos leckét adott a nyugati demokráciáknak, amelyből le kell tudni vonni a megfelelő tanulságot. A piaci és a nemzetközi folyamatokba is be kell avatkozni a kapitalizmus keltette egyenlőtlenségek felszámolására.

c.) Nacionalizmus

A II. világháború után a nemzetközi rendszerről való gondolkodás jegyében *Nationalism and After* (1945) c. művében azzal foglalkozott, hogy az egyik legnagyobb mobilizáló erő, a nacionalizmus hogyan alakult. Az alapkoncepció alapján összehasonlította a 19. századi nacionalista mozgalmakat a 20. századiakkal. Arra a

következtetésre jutott, hogy a múltban hasznos eszmék ma gátolják a fejlődést. A nemzeti önrendelkezés elve többé nem a szabadságot, hanem a konfliktust garantálja, mivel a legtöbb állam etnikailag heterogén.

A 20. századi nacionalizmus szorosan összefonódott a tömegpolitika kialakulásával. A nacionalizmus politikai programjának mélyén rejlő nemzeti önrendelkezés elve egyre kevésbé egy új nemzetállam kialakításában teljesíthető ki, hiszen az államok – többek között – gyengülő gazdasági erejük miatt egyre kisebb mértékben képesek szociális és katonai biztonságot nyújtani állampolgáraiknak. Carr azt mondja, hogy ennek a tendenciának megfelelően a nemzetközi rendszerben egyre nagyobb lesz az igény a multinacionális és regionális kormányközi szervek létrehozására, amelyekben belül az államok a szociális igazságosság fenntartása érdekében összehangolják politikájukat.

Hans Jürgen/Joachim Morgenthau (1904-1980)

A nemzetközi kapcsolatok „pápájaként” tartják számon, ugyanakkor a 20. század modern realizmusának egyik legismertebb, ám legkevésbé értett kutatója is egyben. Morgenthau az, aki a hatalmpolitika átfogó elméletét kívánta létrehozni, elsőként szedve rendszerbe a nemzetközi politikaelméletet. Leghíresebb műve, a *Politics among Nations* (1948) egészen az 1960-as évekig egyetemi tankönyvént, egyfajta bevezetesként szolgált a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába.

Az elméleti keret kidolgozásán túl útmutatót kívánt adni az Egyesült Államoknak, hogyan vezessen aktív, nagyhatalmi politikát. Azt, hogy hatása a tudományterületen messze nagyobb mint bárki másé, mutatja az a vehemencia is amellyel a mai napig kritizálják. Kutatóként Morgenthau hírnevét az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején alapozta meg.

Emberképe – az antropológiai pesszimizmus

Morgenthau a „bukott ember” hagyományos vallási és metafizikai képét veszi alapul. Antropológiai pesszimizmusa szembenáll a modern, a haladásban hívő ember képével.

Első könyvében, a *Scientific Man versus Power Politics* (1946) c. műben árnyaltan ábrázolja az emberi természetet. Az ember nem egysíkú, egydimenziós lény, hanem összetett, sokrétű jelenség. Egyes helyzetekben az emberi természetnek mindig eltérő dimenziói kerülnek előtérbe.

Az első dimenzió a szükségletek kielégítéséről, a jólétről szól. Morgenthau ezt biológiai dimenziónak nevezi, és azt mondja, hogy a gazdasággal foglalkozó kutatók alapvetően ezzel a racionális döntéseket hozó emberképpel találkoznak. Az ember azonban több ennél.

Van egy második, ún. „racionális” dimenziója, amely saját érdekeinek érvényesítésére törekszik. Hatalmát növelni kívánja, hogy helyzete a társadalomban megszilárduljon, és nem kellejen alapvető érdekeit sértő kompromisszumokat hoznia. A politikával foglalkozó kutatók ezzel az emberképpel találkoznak. Morgenthau számára ez a „politikai ember”, önző teremtmény, akit ellenállhatatlan vágy hajt, hogy befolyásoljon másokat. A politika alapvetően a hatalomról szól, az emberben pedig benne van a „hatalom akarása”.

Azonban az emberi természetnek van még egy, harmadik dimenziója is. Az ún. „spirituális ember”, hiszen az embernek van egy, a racionalitáson túlmutató oldala, amely fogékony a transzcendens gondolatokra. Morgenthau itt nem feltétlenül a vallásra gondol, azt mondja inkább az erkölcs lelki realitása tartozik ide.

Természetesen az ember nem valamiféle skizofén lény, aki az egyes helyzetekben más-más arcát mutatja. Morgenthau számára az emberi természet összetett jelenség, ahol mind a három dimenzió befolyásolja az ember viselkedését. A nemzetközi politikaelmélet kutatójaként Morgenthau számára a politikai dimenzió lesz a lényeges. Alapvetően a „hatalom akarására” koncentrál, mert az jellemzi a politikát. Számára a racionális lény, a „homo oeconomicus” és a morál alárendelt szerepet játszanak, pusztán eszközei a hatalom megszerzésének és igazolásának.

A nemzetközi rendszer

Morgenthau munkásságának a szívében helyezkednek el a nemzetközi rendszer működésével kapcsolatos kérdések. Nincs ezen mit csodálni, hiszen az 1940-es évek

második felében a hidegháború kitörésével új nemzetközi rendszer született, amelyet új szabályok és törvényszerűségek mozgattak. A megújult nemzetközi környezetnek köszönhetően minden államnak újra kellett definiálnia saját érdekeit, céljait, eszközeit. Morgenthaut is egyrészt kutatóként, másrészt az amerikai kormányzat részeként az a kérdés izgatta, hogy milyen külpolitikai orientáció mellett teszi le a voksát az Egyesült Államok. Egészen 1946 szeptemberéig nem volt egyértelmű, hogy az amerikaiak elkötelezik magukat a globális politizálás mellett. 1946 után pedig a „hogyan lehet eredményesen világpolitikát formálni?” kérdése dominálja nem csak Morgenthau, hanem a politikával foglalkozó kutatók napirendjét is. Ismét látjuk, hogy egy aktuális, a társadalom politikai szféráját erősen érintő problémára keresnek választ a kutatók.

Morgenthau válasza – is – sokrétű. Egyrészt izgatja, hogy hogyan működik a nemzetközi rendszer, milyen újdonságai vannak a régi, multipolárishoz képest. A logika megint egyszerű, ahhoz, hogy tanácsokat adhasson a külpolitikának, fel kell mérnie a külpolitikai közeg „mozgástörvényeit”. Másrészt ott a másik oldal is, hogyan tudja egy adott állam – Morgenthau számára ez az Egyesült Államok – hatékonyan kihasználni a nemzetközi rendszer jellegzetességeit, hogyan tudja a rendszert saját érdekei mentén alakítani. Ebben a kérdésben ismét az amerikai politika sajátosságaira koncentrálni, és azt mondja az Egyesült Államoknak fel kell adnia „idealista” diplomáciai hagyományait, és új, a hatalmi logika játékszabályain alapuló „realista” külpolitikát kell folytatnia. Lényegében a realizmus rendszerbe foglalása erre a gyakorlati problémára adott válasz. Első könyvében található a realizmus legrendszeresebb összefoglalása, és az általa „racionális liberalizmusnak” nevezett irányzat legélesebb kritikája.

a.) A hatalom

Második könyvében, a *Politics among Nations* (1948) c. írásában foglalkozik a kérdéssel. A könyv nem más, mint a realista elvekre alapozott rendszeralkotási kísérlet, hogy megalkossa a nemzetközi politika empirikus elméletét. Lényegében ez a könyv hozta el neki kutatói pályáján a legnagyobb sikert.

Morgenthau számára a realizmus alapelveinek megfelelően a nemzetközi politika középpontjában a hatalom, annak eloszlása áll. A hatalom szerepe kijelöli a politika

területének határait és meghatározza a politika természetét is. Az államok a történelem során a hatalomért folytatott harc közben mozgástörvényeket jelölnek ki. Ezek határozzák meg minden állam külpolitikáját, olyan kényszereket hozva létre, amely erősen beszűkíti a külpolitikai döntéshozatal mozgásterét. Morgenthau munkássága nagy részében ezen kényszerekre fókuszált.

Morgenthau ugyan kijelentette, hogy elmélete minden államra alkalmazható, de szándékosan a nagyhatalmakra koncentrált, hiszen minden időben ők azok, amik meghatározzák a nemzetközi politika jellegét.

b.) Anarchia

A nemzetközi politika világa Morgenthau számára anarchikus világ: más szabályok vonatkoznak a külpolitikára, mint a belpolitikára. Első könyvében izgatja az a kérdés, hogy lehet-e valahogy mérsékelni a nemzetközi környezetben érvényesülő anarchiát. Korai munkájában még pozitív választ adott, két féle módot is megnevezett. Egyszer nemzetközi parlamenti szervek felállításával, másodsor pedig a fegyverzetkorlátozással lehet „domesztikálni”, azaz a belpolitikához hasonlóvá tenni a külpolitika világát.

Az állam egyik tevékenysége – mondta – hogy területi határain belül a hatalomért folytatott harcot csillapítsa. Az államnak három eszköze van arra, hogy a hatalomért folytatott harcot a magasabb életminőségért folytatott harccá irányítsa: a társadalmi szereplők között kialakult lojalitások szövevénye, az állam Alkotmánya és a társadalomban létrejött kulturális-civilizációs „játékszabályok”. Tulajdonképpen az állam a társadalmi viszonyrendszer „civilizálásával” elfedi, elrejtje a politikai csoportok hatalomért folytatott harcát. Mivel a kiélezett harc helyett egyéb célok kerülnek a középpontba – mintegy beburkolva a hatalmi harcot – a belpolitikában létezhet haladás. Morgenthau ebben a gondolatmenetében lényegében a politikai autonómia fogalmát egészíti ki. Az államra fókuszáló kutatásoknak általában ez az egyik nagy alapkérdése: milyen fokú autonómiát élvez az állam a nemzetközi rendszerben? Mennyire a külső – esetenként belső – kényszerek határozzák meg, és mennyire van önálló cselekvési szabadsága? Morgenthau számára a válasz egyértelmű: a belpolitikában ez az

autonómia nagyfokú, hiszen a legitim állami erőszak monopólium, a társadalmi normák és a közösségi kapcsolatok hálózata garancia a politika fejlődésére, a nemzetközi viszonyokban azonban nem létezik ilyesfajta környezet.

A nemzetközi életben a fenti tényezők sokkal gyengébbek. A hatalmi harc élesebb, nincsenek olyan erejű nemzetközi társadalmi normák, amelyek más köntösbe burkolnák. A belpolitikában az állam az egyetlen morális és politikai főhatalom, a külpolitikában nincs olyan erős autonómiája, amellyel a nemzetközi rendszerben létrejött nagytendenciákat ellensúlyozni tudná. A hatalmi harc által meghatározott „kényszerpályákat” egyetlen kormány sem tartja kézben. Ezek azok a „szükségyszerűségek”, amelyeket egyetlen állam külpolitikai döntéshozatala sem hagyhat figyelmen kívül, mert elbukik. Háború és béke nagy kérdéseiben ezek a tényezők döntenek. Hatással vannak az államok belpolitikájára, sőt esetlegesen azok formájára is. Így bizonyos körülmények között az államok békeszeretők, más körülmények között pedig a háborút választják. Morgenthau szerint a külpolitikai döntéshozatal dolga, hogy felismerje ezeket a tényezőket. A történelem tanulmányozásával mutatkozik meg, hogy a külpolitika mely elemei illeszkednek bele ezekbe a nagy trendekbe, a „folytonosságba”, és melyek változnak.

A nemzetközi politika világa Morgenthau szerint a folyamatosság és a szükségszerűség realitása egyszerre: egyrészt léteznek nagy trendek, másrészt olyan kényszerek, amelyek behatárolják a külpolitikai döntéshozatal lehetőségeit.

Ugyanakkor nem hitt a nemzetközi rendszer liberális, vagy „idealista” reformjában. Hosszú fejezeteket írt a nemzetközi jog, a közvélemény, a fegyverzetkorlátozás és az ENSZ értelmetlenségéről. Mivel az emberi természet pesszimista oldalában hitt, számára a hatalom volt a meghatározó probléma, csak annak logikája mentén stabilizálhatóak a nemzetközi viszonyok. Szerinte a fenti próbálkozások vagy nem a gyökerénél fogva ragadták meg a problémát, vagy csak a létező államrendszer valóságán kívül találtak megoldásokat. Morgenthau nem állt meg ott, hogy rámutasson a liberális reformok haszontalanságára, hanem egyenesen úgy fogalmazott, hogy miattuk van a nemzetközi politikával, a konfliktusok lehetséges enyhítésével szemben kialakult cinizmus és reményvesztettség.

c.) A nemzetközi rendszer stabilitása

Második könyvének egyik lényegi kérdése, hogy hogyan működik az új, bipoláris nemzetközi rendszer. Fentebb már láttuk, hogy a nemzetközi rendszer anarchikus jellegén a bipolaritás sem sokat változtat. Morgenthau azonban azt mondja, hogy – akárcsak a multipoláris rendszerekben – hosszú távon itt is elkerülhetetlen valamiféle egyensúlyi rendszer kialakulása. A hatalmi egyensúly stabilizálása pedig az államférfiak tehetségén és akaratán múlik. A külpolitikai döntéshozatal egyrészt meghatározza a nemzetközi porondon folytatott hatalmi harc jellegét, másrészt elszűnve azokat a korlátokat, amelyeket a rendszer szabad külpolitikai mozgásterükeire rak.

Különös jelentősége ennek az 1945 utáni rendszerben lesz, mivel a bipoláris rendszer megrendítette a stabilitást. Az európai államrendszer történetében nem volt még példa bipolaritásra. A hatalom hagyományosan több – a 19. században pl. öt – nagyhatalom között oszlott meg. A multipolaritást a hagyományos diplomácia eszköztudta kezelni, ám ez az új rendszerben nem működött. Morgenthau tehát amellet érvelt, hogy a bipoláris rendszerben a hatalmi egyensúlyt nehezebb kezelni, ezért az instabilabb rendszer, mint a multipoláris.

Morgenthau négy okban látta azt a történelmi változást, amely miatt a hagyományos diplomáciai eszközök nem működtek.

Elsőként a nagyhatalmak számának változását nevesítette. A nagyhatalmak száma nyilvánvalóan csökkent. A múltban, mikor a béke Európában öt, esetenként hat nagyhatalom közötti egyensúlyon múlt, a laza szövetségi rendszerek mindegyiküket óvatos külpolitikai manőverezésre készítették. A 20. század második felének bipolaritása nem követelte meg ezt a fajta óvatosságot. Ennek következtében a diplomácia rugalmassága a még szükséges minimumra csökkent, azaz egyre inkább elkezdett zéróösszegű játékokra hasonlítani. A bipoláris hatalmi egyensúly ezért törékeny, azaz bármilyen apró változás háború kirobbanásához vezethet.

Másodszor a bipoláris rendszerben nincs olyan nagyhatalom, amely ütközőként szolgálhat a két szuperhatalom között. A pufferövezetek, illetve az ellensúlyként szereplő országok Morgenthau szerint az európai nagyhatalmi politika alapvető

feltételei voltak a múltban. A legkézenfekvőbb példa Nagy-Britannia, amely a 19. század eleje óta a mérleg nyelveként szolgált a kontinentális hatalmak között.

Harmadszor, a dekolonizáció korában a területi kompenzáció nem működött. A klasszikus hatalmi egyensúlyi rendszerben a területi kompenzáció diplomáciai eszköze teremtette meg az egyensúlyt. Az európai diplomácia egyik lényeges tárgyalási technikája volt: a beállt hatalmi viszonyokkal elégedetlen országokat – hogy ne legyen érdekük az egyensúly felborítása – területekkel kompenzálták. Jó példa erre egyes területek területi megosztottságának állandósítása, a gyarmatok „átruházása”, vagy kisebb hatalmak – ld. Lengyelország - felosztása.

Negyedik tényezőként Morgenthau a technológia fejlődését említi. Az új fegyverek – ld. nukleáris fegyverek –, a közlekedés, a kommunikáció fejlődése – ahogy Morgenthau mondta – megteremtette a „totális gépesítés, a totális háború és a totális dominancia” korszakát. A haditechnikának köszönhetően a háborúk sokkal nagyobb kárt tudtak okozni, a közlekedés és a kommunikáció pedig tovább csökkentette a távolságokat, „zsugorította” a bolygót. Ennek következtében egyrészt nőtt a lehetséges konfliktusok száma, másrészt élesebbé váltak a lehetséges összeütközések.

Morgenthau tehát nagyon szkeptikus volt, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió fenn tudja-e tartani a nemzetközi stabilitást és az azzal járó békét. A hatalomért folytatott harcot ugyanis szerinte a nukleáris fegyverek biztosította kölcsönös elrettentés épp csak kordában tudta tartani. Mivel az instabilitás forrását nem a nukleáris fegyverek jelentették, ezért a problémát sem orvosolhatták. A nukleáris fegyverek külpolitikai korlátairól írott cikkei a legjobb elemzések a témában.

Külpolitikai döntéshozatal

A fentiekben láttuk, hogy Morgenthau számára önmagában a nemzetközi rendszer működése nem érdekes, a hangsúly azon van, hogy a nemzetközi rendszer működése milyen korlátokat ró az egyes államok mozgásterére.

Első könyvében általános megállapításokat tesz a külpolitikára vonatkozóan. Történeti tudására alapozva azt mondta, hogy minden állam külpolitikája az alábbi három tevékenységet tükrözi. Egyrészt egy állam törekszik a hatalmi egyensúlyi rendszer

fenntartására, vagy éppen megváltoztatására. Másrészt minden állam külpolitikája törekszik arra, hogy befolyási szféráját növelje. Harmadrészt az államok presztízspolitikát is folytatnak, amelynek lényege nem anyagi előnyök megszerzése, hanem más államok „lenyűgözése”.

a.) A külpolitika törvényei

Morgenthau számára a külpolitikának léteznek törvényei. Ezek a törvények soha nem ún. „kemény” törvények, azaz nem szolgálnak arra, hogy a hatalom mérésének egzakt módját adják, sem az egyes hatalmi konfigurációk stabilitását nem lehet velük meghatározni. A külpolitika „puha” törvényei az államok külpolitikai korlátait és lehetőségeit mérik fel. általános módszertant adnak, a jó külpolitikai döntés meghozatalához. Egyrészt meg kell mutatniuk a politikai környezetet, amely meghatározza a lehetséges külpolitikai lépéseket. Másrészt az államnak mindig meg kell határoznia azokat a rövidtávú célokat, amelyeket el kíván érni. Módszereket kell a célokhoz rendelnie, amelyekkel az adott célt el tudja érni. Mindez azonban nem elég. A jó külpolitikai döntés nem csak a cél, és annak környezetének meghatározása, hanem azt is fel kell mérni, hogy az adott külpolitikai lépést más államok hogyan fogják ellensúlyozni.

b.) Az amerikai külpolitika

In Defence of the National Interest (1951) c. könyvében az amerikai „külpolitika természetébe ívódott egyes eszméket és előítéleteket” kritizálta. Az Egyesült Államok földrajzi, történelmi és diplomáciai értelemben kívül esett az európai hatalmi egyensúlyi rendszertől, így külpolitikai eszköz- és fogalomrendszere teljesen eltérő utat járt be, mint az európai. Amennyiben az Egyesült Államok konstruktív szerepet kíván játszani az 1945 utáni rendszer hatalmi viszonyainak alakításában, úgy túl kell adnia saját külpolitikai hagyományán és meg kell tanulnia a hatalmi egyensúly logikája szerint politizálni. Józanul kell elemeznie az új erőviszonyokat, és meg kell keresnie saját érdekeinek érvényesítési lehetőségeit.

Hagyományosan ugyanis az Egyesült Államok külpolitikáját négy dolog viszi a Morgenthau által rossznak tartott irányba: a legalizmus, az utopianizmus, a szentimentalizmus és az izolacionalizmus. A legalizmus alatt a jogkövetés, jogtisztelet túlzott arányait érti, azaz hogy politikai problémákat jogi úton kíván megoldani az állam. Az utopianizmus nem csak a külpolitikát, de az egész amerikai szellemi kultúrát jellemezte. A szentimentalizmus alatt a problémák érzelmi oldalról való megközelítését értette, azaz a „jó”, illetve a „rossz” morális kategóriáinak politikai gyakorlatba való átültetését. Az izolacionalizmus hagyománya pedig a Monroe-elv óta az amerikai nagyhatalmi törekvések alapja volt.

Különösen azt a moralizáló vonalat támadta, amely szerinte Woodrow Wilson külpolitikáját az I. világháború után jellemezte. Morgenthau rámutatott, hogy az amerikai külpolitika nem nélkülözte teljes egészében azt az általa „realistának” nevezett külpolitikai alapelveket. George Washington és Alexander Hamilton 18. századi „realista” diplomáciája alatt az Egyesült Államok a külpolitikai döntések középpontjába az államérdeket helyezte. Morgenthau szerint 1945 után ezekhez a hagyományokhoz kell visszatérni. Az Európa politika vonatkozásában ez pedig azt jelenti, hogy meg kell akadályozni, hogy Nagy-Britannia, vagy Franciaország elegendő hatalmat koncentráljon ahhoz, hogy Európa élére állva fenyegetse az Egyesült Államok biztonságát.

Az 1950-es évektől, miután Morgenthau publikálta *magnum opusát*, már nem az elméletre koncentrált, hanem az Egyesült Államokra és a Szovjetunióra. Kennan-hoz hasonlóan az 1960-as években kiábrándult az amerikai külpolitikából. Ekkori tanulmányai nagy részét a vietnami háború kapcsán folytatott amerikai külpolitika kritikája adta. A vietnami háborút azért ellenezte, mert ellentmondott a klasszikus diplomácia alapelveinek. Egy állam nem szabad olyan helyzetbe hozza magát, vagy presztízsét, amelyből hitelének erodálódása nélkül nem tud kihátrálni. Az Egyesült Államok nem tudott a térségben eredményeket felmutatni úgy, hogy más nagyhatalmakkal ne konfrontálódott volna.

Morgenthau kritikája

Morgenthau egyszerre épít elméleti keretet és ad útmutatót az amerikai külpolitika számára. Az Egyesült Államok nem fogadta meg Morgenthau érdekek és hatalomközpontú logikájának alkalmazását, így – akárcsak Kennan – az 1960-as évektől egyre jobban kiábrándult a hidegháborús amerikai külpolitikából. Az elmélete számos olyan feszültséget és ellentmondást tartalmaz, amelyet Morgenthau soha sem tudott feloldani. Stanley Hoffmann három pontban foglalta össze a Morgenthaut ért kritikákat.

Először is ellentmondásos a hatalom koncepciója. A hatalom fogalmán egyes esetekben magát a végcélt érti, azaz a politika célja a hatalom maximalizálása. Máskor pedig a hatalom a végcél megszerzésének eszköze. A hatalomért folytatott harc így nem adott része a nemzetközi viszonyok képletének, hanem egyfajta „változó” a képletben. A kritika szerint így Morgenthau-nál a nemzetközi politika csak akkor egyenlő a hatalomért folytatott harccal, ha nem kompatibilis az államérdekkel. Azaz a nagyhatalmi *status quo*-t elfogadó országok számára nem az, míg a dominanciára törő államok esetében valóban a hatalom növelése a cél. A hatalompolitika így nem magyarázza az államok viselkedését, sőt, maga is magyarázatra szorul.

A második pontra már Kenneth Waltz és mások is rámutattak, azaz az elemzés szintje nem tisztázott Morgenthau-nál. Egyrészt tisztán látszik, hogy a modern realizmusra jellemző módon Morgenthau kutatásának középpontjában az állam áll. Azonban nem világos, hogy a nemzetközi politikáról vallott pesszimizmus az emberi természetből adódik, vagy a nemzetközi rendszer anarchikus természetéből? Amennyiben a hatalompolitika oka az emberi természet, akkor nincs értelme az egyes ember viselkedésével magyarázni a csoport viselkedését. Nem lehet ugyanis egyszerre a háborút és a békét is azzal magyarázni, hogy az emberek gonoszak. Ugyanakkor ha a hatalompolitika forrása a nemzetközi rendszer, akkor azt a változás éppúgy jellemzi, mint a folyamatosság. A változást 1945 után az jelenti, hogy a viszonylag stabil európai rendszerből globális rendszerré alakult át. Ekkor azonban a szereplők nincsenek hatással az új játékszabályokra.

A harmadik kritika az elméleti keretét érinti. Ellentét feszül az elmélet, mint a valóság modellezése és az elmélet, mint az amerikai külpolitika eszköze között. A *Politics*

among Nations empirikus vázolat fel, amelyet a „tényeken” és „történelmi bizonyítékokon” tesztelt. Morgenthau a „valóság” és az elmélet viszonyát a festett képhez és a fényképhez hasonlítja. A politikai világ fényképe amennyire csak lehet, egy festett képre hasonlítson. A politikai realizmus szerint nem csak az elmélet, de a külpolitika gyakorlata is racionális kell legyen. Két probléma miatt nem konzisztens elmélet és a gyakorlat fenti felfogása. Először is, ha az elmélet empirikus, akkor alapfeltételezéseit tapasztalati tényekkel kell bizonyítani. Márpedig Morgenthau nem adta meg a hatalom alapvető változóit, amelyet mennyiségi értelemben mérni lehetett volna. A másik feszültség elmélet és a külpolitika valósága között az Egyesült Államok kritikáját érinti. Morgenthau ostorozza az amerikai külpolitikát, számtalanszor rámutat, hogy változtatnia kell, ugyanakkor azt is állítja, hogy a külpolitikai döntés nem választás, hanem szükségszerűség. Ha a külpolitikának valóban vannak objektív külső kényszerei, akkor nem számít, hogy a döntéshozó elismeri-e ezeket vagy sem. Ha tudatosan alkalmazni lehet a külpolitikai döntéshozatalban, akkor viszont nem objektív tények. Nem hatnak kényszerítőleg az államra.

George Frost Kennan (1904-2005)

Kennan az amerikai külpolitika egyik fő kritikusa volt a hidegháború elején. A „feltartóztatás doktrínáját” köti az utókor a nevéhez, ám írásai nagy részében elutasította a doktrína nevében alkalmazott politikát és diplomáciai gyakorlatot. Politikai befolyásának tetőpontján, az 1940-es évek végén is azzal vádolta a politikusokat, hogy nem értik gondolatait. Nem maga az elmélet érdekelte, nem kívánt elméleti rendszereket sem alkotni, sem pontosítani. Külügyminiszterként, illetve az amerikai külpolitikai orientáció egyik aktív formálójaként a realista logika alkalmazása mellett érvelt a diplomáciában.

Antropológiai pesszimizmus – a hatalom természete

Kennan műveinek nagy része a diplomáciai hatalomról szólt – a hidegháború alatt inkább annak hiányáról. A 20. század diplomáciájáról vallott filozófiai nézetei itt

mutatkoznak meg a legletisztultabb formában. Modern realistaként ő is pesszimista az emberi természetet illetően. *Around the Cragged Hill* c. legutolsó nagyobb művében azt mondja az emberről, hogy „repedt vödör”, amely örökké állati természete és majdnem isteni vágyai között ingadozik. Az ember kettős természete állandó harcban áll egymással. Egyrészt állati természete lehúzza a materiális szükségletek világába, másrészt isteni vágyai arra sarkalják, hogy meghaladja az emberiség eddigi határait, új, nemesebb világot teremtsen.

Kennan osztotta a realizmus nézetét: a nemzetközi politika jellegét az emberi természet hatalommaximalizáló oldala határozza meg. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy nem vagyunk állatok: az ember képes a rációra és az erkölcsre. Ez a képesség pedig olyan erények kialakítására kötelezi az emberiséget, amely nem mutatkozik meg a nemzetközi politikai viszonyokban.

Az emberi természetből kiindulva erősen kritizálja a demokráciát is. Azt mondja, a hivatalnokok inkább azt teszik, ami népszerű és nem azt, ami helyes. A piacgazdaságban sem bízik, mert szerinte a piac intézménye az önérdéken és a mohóságon alapszik.

A nemzetközi rendszer

Kennan munkásságának, aktív diplomáciai karrierjének csúcspontja egybeesett a nemzetközi rendszer változásával. Ezt a változást a világpolitika legforradalmibb változásaként írta le, amelynek konzervatív, higgadt kritikáját adta. Munkáinak középpontjában az európai hatalmi egyensúlyi rendszer iránti elkötelezettség állt. A 18. és a 19. század Európája találta fel, és működtette a hatalom logikáján alapuló egyensúlyi rendszert. Kennan szerint kiszámítható, stabil viszonyokat teremtett, amit az Európa-központú multipoláris világ helyett bipolárisra vált világ nem biztos, hogy biztosítani tud.

a.) A nemzetközi rendszer stabilitása – a feltartóztatás doktrínája

Kennan hitt a multipoláris rendszer hatékonyságában, így az alakuló bipoláris rendszer helyett a multipoláris rendszer újjáépülésében látta a nemzetközi rendszer stabilitásának garanciáját. Kennan szerint ebben az Egyesült Államok kulcsszerepet kellett, hogy vállaljon. Az 1940-es évek végén tehát úgy látta, hogy a nemzetközi rendszer stabilitása attól függ, sikerül-e visszaállítani a multipoláris rendszert, amelyet a II. világháború lerombolt.

Az Egyesült Államok a II. világháború alatt megőrizte hatalmas gazdasági potenciálját. Kennan szerint ezt a potenciált kell használnia Nyugat-Európa és Japán újjáépítésére. Ennek két haszna is lenne. Ha a két terület újra nagyhatalommá alakulhatna, akkor az Egyesült Államoknak nem kellene egyedül viselnie a szovjet feltartóztatás költségeit. Másrészt, ha az amerikaiak mellett a nyugati blokkban más pólusok is megjelenének, az Egyesült Államok rákényszerülne a mérsékelt politizálásra. Kennan szerint az Egyesült Államok önmagában erre képtelen. Az európaiktól eltérő történeti fejlődése miatt nem alakultak ki az amerikai külpolitikának olyan „fékjei”, amelyek az esetleges szélsőségeket visszafogták volna.

Kennan feltartóztatási doktrínájának ez a gondolat áll a szívében. A feltartóztatás kennan-i értelemben korlátozódjon a kulcsfontosságú katonai-ipari hatalmak újjáépítésére és védelmére. Legegyszerűbb, ha az Egyesült Államok gazdasági segítséget nyújt Japán és Nyugat-Európa újjáépítéséhez. Mindkét terület megerősödhetne, maradna a nyugati politikai rendszerben, és önállóan ellent tudna állni a II. világháború után nagy népszerűségnek örvendő kommunista, vagy radikális mozgalmaknak.

A kommunista ideológiát Kennan nem tartotta veszélyesnek a nemzetközi rendre. Meggyőződése volt, hogy az Egyesült Államoknak nem ideológiai alapokra kellene helyeznie a külpolitikáját. Rigában „kiképzett”, a szovjet ügyekre szakosodott diplomataként soha nem aggódott a Szovjetunió kommunista „világuralmi” tervei miatt. Meggyőződése volt, hogy ha a Szovjetuniót földrajzi értelemben elszigetelnék, akkor vonzereje nagymértékben csökkenne. Mindezzel párhuzamosan belső változásokon menne át: az lenne, ami mindig is volt. Forradalmi államból mérsékelt nagyhatalommá válna. A két ország kapcsolata nem mindenben az ő elképzelései

szerint alakult, azonban a kelet-európai rendszerváltások azt mutatták, hogy a Szovjetunió oldódott, Gorbacsov alatt pedig nem bírta a gazdasági versenyt az Egyesült Államokkal, ami a politikai rendszer összeomlásához vezetett.

Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején támogatta az enyhülés politikáját. Kennan szerint ugyanis a hidegháború hamarabb véget érhetett volna, mert a két szuperhatalom közötti geopolitikai ellentétek megoldását csak nehezítette az az ideológiai köntös, amelyet a „kommunista-kapitalista világok kibékíthetetlen ellentéte” retorika alkotott. Az Egyesült Államoknak pedig Kennan szerint érdekében állt a hidegháború mihamarabbi lezárása, már csak azért is, mert akkor nem kellett volna a nukleáris fegyverek hatalmas költségeit viselni. Az amerikai hidegháborús politikát a Szovjetuniótól való irracionális félelmek torzították. Egyrészt – mindkét hatalom – felhasználta nukleáris fegyvereit európai befolyási övezete kiterjesztésére, másrészt éltek a nukleáris zsarolás eszközével.

Az amerikai külpolitika

Írásainak nagy része azzal foglalkozik, hogy vajon az Egyesült Államok tud-e úgy politizálni, mint a „hagyományos” európai hatalmak. Az *American Diplomacy, 1900-1950* c. művében Amerika egyik problémájának – a realizmus szellemének megfelelően – a legalista-moralizáló megközelítést tartja.

Ez a fajta diplomáciai hagyomány szerves részét képezi az Egyesült Államok európaiktól eltérő utat bejáró történelmi fejlődésének, létrejötté természetesen. Ugyanakkor megakadályozza, hogy az Egyesült Államok az államérdeket a hatalmi egyensúly hosszú távú trendjeit alapul véve határozza meg. Tulajdonképpen hosszú távú elemzések helyett rövid távú, a közvélemény reakciójára alapuló stratégiára épült. Kennan kifejti, hogy ha a közvélemény nem ismer egy az államérdeket érintő problémát, általában erkölcsi alapon hoz ítéletet. A közvélemény tájékozatlansága csak részben köszönhető a téma iránti érdektelenségnek, részben pedig a tények nem állnak rendelkezésére – még kevésbé, mint a hivatalnokoknak. Így az átlagembernek nincs is más lehetősége, mint hogy erkölcsi alapokra építve fejezze ki a véleményét. A témával

tisztában lévő szakértők azonban tudják, az ilyesfajta véleményalkotásnak akár katasztrofális következménye is lehet.

Kennan példaként az 1949-es kínai forradalmat említi. Kína „eleste” a nyugati blokk számára még nem jelentett kivételes lehetőséget a szovjeteknek, hogy egy nyugatellenes összeesküvés alapjait teremtsék meg. Kína kommunistává válása inkább problémát jelentett a Szovjetunió számára. Kína ugyanis vezető szerepre törekedett a szovjet blokkon belül, kihívás elé állítva a Szovjetuniót. Egy 1972-ben készült interjúban Kennan – azt megelőzően, hogy Nixon normalizálta volna kapcsolatait Kínával – rámutatott: a szovjet önkép számára alapvető fontosságú, hogy a kommunista világ „harmadik Rómája” lehessen. Ha ez elvész, elvész a legitimitása, amelyre ideológiai vezető szerepét építette. A Szovjetunió éppen ezért – mivel identitása forog kockán – nem partnere, hanem ellensúlya lesz a kínai politikának. Az Egyesült Államok számára tehát Kína „eleste” nem jár olyan következményekkel, mint amelyekről Truman és az őt követő elnökök tartottak.

a.) Hogyan valósultak meg Kennan elképzelései az amerikai külpolitikában?

Kennan diplomáciája jelentős hatással volt a Truman adminisztráció „realista” külpolitikai lépéseire. A siker azonban nem volt teljes, több alapvető dologban az amerikai orientáció nem a Kennan által javasolt utat választotta. Richard Banet négy eltérést fogalmazott meg.

Először is, az Egyesült Államoknak nukleáris monopóliuma volt. Nem a nukleáris fegyverek birtoklását, hanem annak kizárólagosságát kritizálta. Véleménye szerint a nukleáris fegyverek megfélemlíthetik, sarokba szoríthatják Sztálint, olyan külpolitikai lépésekre kényszerítve, amelyeket egyébként nem biztos, hogy megtenne. Ráadásul a Szovjetunió irányába fennálló amerikai követelések megvalósításában ezzel a módszerrel nem lehet konkrét eredményeket elérni.

Kennan hihetetlen erőfeszítéseket tett azért, hogy az amerikai adminisztráció elemezze a konkrét szovjet lépéseket. Truman erre nem volt hajlandó. Erősen támaszkodott ugyanis az 1930-as évekből levont történelmi tanulságokra: azaz hogy a megbékéltetési politika természetesen bukásra van ítélve az autoriter agresszióval szemben. Jó

példa erre a Marshall-terv. Bár maga a terv egybeesett ugyan elképzeléseivel, Kennan azonban ellenezte a Truman-doktrína retorikáját. Egyrészt kifogásolta, hogy az amerikai kormány ideológiailag elkötelezi magát, másrészt hogy saját érdekeit fegyelmen kívül hagyva, valamely általános eszme nevében nyíltan támogat minden olyan kormányt, amely a szovjetek által támogatott belső zavargásokkal küzd. Kennan meggyőződése volt, hogy az amerikai politikát hatalompolitikai, az állam érdekein alapuló logika mentén, és nem ideológiai alapon kell irányítani.

A harmadik ellentét Németország kérdésében mutatkozott meg. Kennan ellenezte, hogy az Egyesült Államok Németország minden áron a nyugati szövetségi rendszerben tartsa. Amerikai csapatok állomásoztak német földön, 1949 után ugyan már a NATO égisze alatt, de Kennan nem érezte indokoltnak az ilyen mértékű elkötelezettséget.

A negyedik ellentét az amerikai közvélemény szerepének kérdésében feszült. Trumannak kihívást okozott, hogy a bonyolult európai helyzetet érthetően és emészthetően vázolja fel a közvéleménynek. Jóval egyszerűbb volt a kommunizmus poklával megfenyegetni az amerikaiakat. Az amerikai kormányzatnak az 1940-es évek második felében komoly problémát jelentett, hogy az izolacionista közhangulatot a világpolitikai szerepvállalás mellé állítsa. Truman választása egyszerűbb volt ugyan, de hatásosnak bizonyult. Kennan nem fektetett ekkora hangsúlyt a közvélemény meggyőzésére, azt gondolta, hogy a nemzetközi helyzet tényei önmagukért beszélnek. A közvélemény meggyőzése miatt a Truman kormány eltért a feltartóztatás eredeti koncepciójától. Általános kommunista fenyegetésként használta, inkább katonai, mint gazdasági értelemben. Illetve kiterjesztette Ázsiára is, ami nem volt benne az eredeti kennan-i koncepcióban.

b.) Vietnam

Az 1960-as években Morgenthau-hoz hasonlóan Kennan is a Vietnam politika elszánt kritikusa volt. Külpolitikai téziseiből az következett, hogy az amerikai érdekeket helyezze előtérbe, ott is az Egyesült Államok számára fontos területek védelmét támogassa, míg a kevésbé fontos „peremterületek” védelmét elvesse. Ennek

megfelelően 1967-ben a Szenátus külügyi bizottságában rámutatott: Vietnam nem áll az amerikai érdekek központjában, így nem csorbulna a presztízse, ha kivonulna.

A vietnami háborúval párhuzamban megerősödő békemozgalmak radikálisainak nézeteit is osztotta. Nyilván eltérő – nem ideológiai, emberbaráti alapon – de ugyanarra a következtetésre jutott. Kennan szerint az amerikai hidegháborús politika aláássa a szabadság és demokrácia eszméjét, amelyet az Egyesült Államok állítólagosan otthon és külföldön is védelmez. Kennan annak a külpolitikai hagyománynak a híve, amely szerint az eszméket úgy lehet a legjobban hirdetni, ha az USA jó példával szolgál és nem próbálja ráerőltetni eszméit másokra. Kennan példaként az autoriter rezsimek támogatását hozza fel, amelyeket az amerikai kormány azért segített, mert azok antikommunistának mondták magukat.

Kritikája

Kennanra valószínűleg úgy fog emlékezni az utókor, mint a 20. századi amerikai külpolitika legállhatatosabb kritikusára. Ugyanakkor őt is sokan kritizálták. A kritikák lényege, hogy Kennan nem foglalkozott a számára alapvető probléma hogyanjával. A fentiekből kiderült, hogy alapkérdése a nemzetközi rendszer stabilitása volt – illetve hogy mindez milyen hatással lesz a Egyesült Államokra. Kennannál – mint minden realistánál – az államérdek mozgatja a külpolitikai lépéseket. Tehát ha az Egyesült Államok a hosszú távú érdekeit követi, akkor lesz rend és stabilitás a nemzetközi rendszerben. Ugyanakkor azonban azt is mondta, hogy a nemzetközi rend és stabilitás a nagyhatalmak közötti konszenzus függvénye. Konszenzusra kell jutniuk a hatalom elosztásának kérdésében, hiszen az állampolgárok érdekeinek érvényesítésében ez jelöli ki a korlátokat. Kennan egyáltalán nem foglalkozik azzal, hogy a konszenzus hogyan születik meg.

Henry Kissinger (1923-)

Kissinger azon kutatók egyike akik éppoly valós, nagy befolyással bírtak az amerikai külpolitika orientációjára, mint konkrét lépéseire. Éppen ezért az amerikai politika

egyik legvitatottabb alakjává vált, hiszen a realizmus elméletének igazolhatóságát vagy igazolhatatlanságát a mai napig rajta kéri számon.

Kissinger azonban nem csak külügyminiszter és nemzetbiztonsági tanácsadó volt, hanem jelentős kutatói tevékenységet is folytatott. Aktív külügyi alkalmazottként nem csak az enyhülés politikájának kidolgozójaként, vagy a Kína felé történő nyitás „atyjaként”, vagy a Közel-Kelet irányába folytatott ingadiplomácia propagálójaként ismert, hanem páratlan kísérletet is végre kívánt hajtani az amerikai külügyi intézményrendszerben. A lehetőségekhez képest a lehető legnagyobb mértékű központosítást kívánta végrehajtani. Tulajdonképpen ez az amerikai demokratikus intézményi hagyományok számára idegen kísérlet vezetett el 1977-es bukásához.

A nemzetközi rendszer

Állandó témája a nemzetközi rendszer hatalmi eloszlásának működése. Gyakorlatban és elméletben is arra törekedett, hogy a hagyományos amerikai külpolitikai világgépet megváltoztassa. Nála is, mint a modern realizmus kutatóinál szemben áll a működőképes multipoláris rendszer és a nehezebben egyensúlyban tartható bipoláris rendszer. Központi témája – akár csak a többi modern realistának – hogy hogyan tud az Egyesült Államok az új nemzetközi rendszernek megfelelő diplomáciai eszközöket kialakítani.

Kissinger számára a válasz világos. A klasszikus hatalmi egyensúlypolitikának megvannak a megfelelő eszközei, az Egyesült Államoknak csak élnie kell vele. A 17-19. században kifejlődött európai diplomáciai hagyomány (a *Realpolitik*) kipróbált, működő eszközszeret biztosít.

Számára tehát a nemzetközi rendszer egyensúlyát az európai diplomáciai hagyomány mutatja meg. Ennek pedig két központi eleme van. Az egyik az államérdek, a *raison d'État* központi szerepe: az államérdek igazolja azokat az eszközöket, amelyek a rendezett belpolitikában megengedhetetlenek lennének. A másik a külpolitikai döntéshozatal (az államférfi) felelőssége. Az ő kötelességük – főként olyan nagyhatalmak esetében, mint az Egyesült Államok – hogy irányítsák a hatalmi egyensúlyt, a nemzetközi rend és biztonság érdekében – hiszen azt egyetlen állam sem

határozhatja meg önmagában. Minden *status quo* párti állam számára hasznos a nemzetközi rend kialakítása, mert az a függetlenségüket garantálja. Az egyensúlyi rendszer ezzel úgy változik, hogy az államok szövetkeznek egyes államokkal vagy éppen ellenük a hatalom eloszlásának változása alapján.

Diplomatáként Kissinger Richelieu, Orániai Vilmos, Nagy Frigyes, Metternich, Castlereagh és Bismarck nyomdokaiba lépett. Kutatóként Max Weber realista hagyományait követte, de Kennan-nal és Morgenthau-val is sok közös vonásuk van.

A nemzetközi viszonyok világa anarchikus világ, nincs egyetlen központi hatalom sem, így az államok folyamatos érdek- és értékkonfliktusban állnak egymással. Mivel az államok csak jogi értelemben egyenlők, de gazdaságilag és katonailag nem, állandó a hatalomért folytatott harc közöttük. Ez a hatalomért folytatott harc határozza meg a nemzetközi politikát. A harc renddé válhat, ha a nagyhatalmak között konszenzus alakul ki a rend természetét és szabályait illetően. A konszenzus kijelöli a hatalomért folytatott harc határait.

Második könyvében – amely egyébként a Ph.D. értekezései is volt – a 19. századi európai hatalmi koncertet vizsgálja. *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822* (1957) címmel megjelent műben leírja hogyan érték el a diplomaták 1815-ben a nemzetközi rendszer egyensúlyát. A kor két meghatározó jellegzetességére koncentrál, amelyet az 1960-as évek végén maga is megpróbált az amerikai külpolitikában újjáéleszteni: Az egyik a kozmopolita európai diplomáciai kultúra. Az 1815-ös kongresszuson léteztek olyan közös értékek, amelyek mentén fel lehetett oldani az ütköző államérdekeket. A másik a külpolitikai döntéshozatal függetlensége a belpolitikától. Munkásságának egyik visszatérő motívumává vált az államvezetés kreativitása és a hivatalnokok / belpolitika taposómalma közötti feszültség.

Kissinger Kennan-hoz hasonlóan kitér arra, hogy a diplomácia „európai hagyománya” nem idegen az Egyesült Államoktól. *Diplomácia* (1994) c. könyvében Theodore Roosevelt és Richard Nixon egyensúlypolitikáját hozza példának.

Az amerikai diplomáciai hagyomány számára a külpolitika csupán eszköz az egyéni szabadságjogok és a jólét megvalósításához. Kissinger leírja, hogy az Egyesült Államok diplomáciai hagyományait tekintve egyedülálló nemzet. Sajátos hagyományai a republikánus kormányzatban, történeti fejlődésében és öröklött állampolgári

erényeiben gyökeredznek. Az amerikai külpolitikai hagyomány szerinte két ellentétes, de egyformán szerencsétlen irányba mutat. Az egyik az izolacionizmus, amely saját demokratikus intézményeinek ápolására fókuszál, illetve arra, hogy ily módon az ország példával szolgáljon más államoknak. A másik irány éppen ellentétes az elzárkózással, olyan tendencia, amely az amerikai eszmék kiterjesztésével globális méretű nemzetközi rendet akar megvalósítani. Az átalakított nemzetközi rendszer alapja a demokrácia, a szabadkereskedelem és a nemzetközi jog lenne. Ebben a nemzetközi rendben a béke az emberi kapcsolatok természetes folyománya lenne, nem pedig a hatalmi egyensúlyé.

Történelme nagy részében az Egyesült Államok az első irányt, az izolacionalizmust választotta, a második, az internacionalizmus csak a 20. század második felében került tartósan előtérbe. Kissinger számára az internacionalizmus megtestesítője Wilson elnök volt, de az internacionalizmus irányát az amerikai külpolitika a hidegháború alatt sem hagyta el, ugyanis többnyire moralizáló volt, kevés figyelmet fordított a hatalmi egyensúlyra. Kissinger szerint a Szovjetunió inkább geopolitikai és nem ideológiai fenyegetést jelentett. Ezért az orientációs hiba miatt a hidegháborús költségek magasabbak voltak, mint lenniük kellett volna. A hidegháborúról vallott nézeteit Vietnam tragédiája és nem a berlini fal leomlása hatja át, ugyanakkor egyértelműen amerikai győzelemnek könyveli el: ünnepli, hogy az Egyesült Államok legyőzte a Szovjetuniót.

A *Diplomácia* (1994) c. könyvében azt is bemutatja, hogy a hidegháború után milyen nemzetközi kihívások érhetik az Egyesült Államokat. Alapgondolata, hogy a hidegháború után is szükség lesz nemzetközi rendre, így az Egyesült Államoknak tilos visszatérnie az izolacionalizmus, de a wilsonizmus politikájához is.

Nem kell azonban azt várni, hogy a hidegháború után radikálisan új nemzetközi rend következik. Az új, multipoláris rendben az 1945-ös önmagához képest jóval kisebb az amerikai hatalom. Ezért az Egyesült Államok nem tudja önállóan dominálni a globális rendszert, de a sűrű interdependenciák már azt sem teszik lehetővé, hogy az Egyesült Államok visszavonuljon.

Kissinger két területet emelt ki, ahol a hatalmi egyensúly meghatározó lesz. Az egyik Európa, ahol Németország és Oroszország lesz az a két állam, amelyre a hatalmi egyensúlyt megőrizni kívánó Egyesült Államoknak oda kell figyelnie. Németország és

Oroszország már korábban is megküzdött Közép-Európáért, az Egyesült Államoknak bent kell maradnia a kontinensen, hogy a hatalmi újrendeződést megakadályozza. Eszközéül Kissinger a NATO-t ajánlja, amelynek kelet fel kell bővülnie. A másik terület Ázsia, ahol az Egyesült Államoknak Kínát Japánnal kell ellensúlyoznia. Elő kell segítenie, hogy a két regionális hatalom békésen együtt éljen egymás mellett.

Azt szokták mondani, hogy Kissingernek a hatalmi egyensúlyról vallott nézetei időszerűbbek ma, mint saját idejében voltak.

Az amerikai külpolitika

Az alapkérdés a hatalmi egyensúlyi rendszer működtetése szempontjából úgy hangzott, hogy vajon a szovjetek elkötelezettek-e a status quo mellett, vagy egy forradalmi államot képviselnek. Ha bipoláris hatalmi berendezkedést nem próbálják teljes egészében felborítani, akkor mindenkinek érdeke a hatalom egyenlőbb megoszlása, hiszen ez stabilizálja a nemzetközi rendszert.

Kissinger külügyi tevékenységének nagy kísérlete lehetett volna a bécsi kongresszusi bizonyos részeinek újjáélesztése. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk diplomáciai tevékenységét, akkor két nagy problémával nézett szembe. Az egyik a vietnami háború. Kissinger úgy akarta kivonni az amerikaiakat Vietnamból, hogy az Egyesült Államok presztízse sem a szövetségesek, sem az ellenség szemében ne csorbuljon. Az egyensúlyi hatalmi politika eszközeinek másik tesztje a Szovjetunióval való kapcsolat volt. Kissinger úgy akarta javítani a két szuperhatalom kapcsolatát, hogy a szovjetek ne tehessenek a kezdeményezéséből kifolyólag előnyre szert. Célja konszenzusos keret megteremtése volt, amelyben mindkét fél korlátozná a közöttük folyó versenyt.

Ennek eszköze lett volna a „linkage” politikája, amelyet az Egyesült Államok az ecet és méz („*carrot and stick*”) taktikájának keretében alkalmazott. Lényegében büntette a szovjeteket a kalandor szellemű politikai lépésekért, és jutalmazta őket, ha felelősségteljesen viselkedve készek voltak mélyíteni a két ország kapcsolatát. Kissinger szerint a Harmadik Világban mutatkozott volna meg leginkább a politika. Az Egyesült Államok a leszerelési tárgyalásokban, illetve a kereskedelem terén szeretett

volna szorosabb függőségi viszonyt kialakítani, cserébe a Harmadik Világban adott előnyökért. A Kína irányában történő nyitás is ennek a stratégiának a része volt.

A stratégia nem hozta meg a tőle várt sikereket. Nem tudta ugyanis úgy kiegyensúlyozottabbá tenni a hatalmi egyensúlyt a két állam között, hogy egyben az Egyesült Államok növelje a fenti két területen a befolyását. Az 1970-es évek közepére ennek következtében az enyhülés szalonképtelen kifejezéssé vált az amerikai közéletben. Gerald Ford az 1975-ös elnökválasztási kampánya során használni sem volt hajlandó.

A bukásnak három lényeges oka van, amely megmutatja a realizmus alkalmazásának korlátait a külpolitikában. Először is a Szovjetunió nem a Kissinger-i elvek alapján hozta meg döntéseit, hanem saját hatalmi egyensúlyi politikát folytatott. Az öregedő szovjet vezetés elismerte hogy szükség van a békés együttélésre, egyrészt a nukleáris fenyegetés miatt, másrészt pedig azt akarta, hogy Egyesült Államok de facto ismerje el a kelet-európai befolyási övezetét. Mindez azonban nem jelentette a versengés végét. A Szovjetunió nem kívánta abban az értelemben az együttélést, ahogy az amerikaiak gondolták. A détente a szovjetek számára akkor vált járhatóvá, mikor a fegyverkezési versenyben felzárkóztak, illetve feltételük volt, hogy az amerikaiak ismerjék el őket szuperhatalomként. Kissinger kudarcát jelezte, amikor a szovjetek nem gyakoroltak a háború gyors befejezése érdekében elég nyomást Észak-Vietnamra a párizsi béketárgyalások során, illetve mikor a Szovjetunió javuló kereskedelmi kapcsolatait az 1970-es évek elején arra használta, hogy előre nyomuljon a Harmadik Világban. Ekkor kezdte el a Szovjetunió Angolában és Chilében a radikális szabadságharcosokat támogatni.

A linkage-politika bukásának másik oka a nyugati szövetségesekkel való amerikai kapcsolat volt. A kissinger-i összetett és kényes stratégia szoros együttműködést kívánt volna, ám az a kívánt mértékben nem állt fenn. Példa erre, hogy az Egyesült Államok a két Németország közötti együttműködés mértékére nem bírt hatással. A németek gyorsabban fűzték szorosabbra a kapcsolataikat, mint ahogy azt az amerikaiak szerették volna. Nem csak az európai szövetségesekkel voltak problémáik. Az Egyesült Államok nem tudta meggyőzni a dél-vietnami kormányt, hogy a háború „vietnamizációja” nem csak annyit jelent, hogy időt nyernek az Egyesült Államok számára. A dél-vietnamiak ebben a saját cserbenhagyásukat látták. Harmadrészt, Kissinger tévesen ítélte meg a

szovjetek kapcsolatát saját szövetségeseikkel. Jóval szorosabb együttműködést feltételezett, mint amely valójában volt – főként Észak-Vietnam és Kuba esetében.

A linkage-politika bukásának harmadik oka az volt, hogy Kissinger nem tudta meggyőzni az amerikai közvéleményt, hogy a *détente* amerikai államérdek. Mind jobb, mind baloldaltól kemény kritikákat kapott. Balról azzal vádolták, hogy a légitámadások erőltetésével hagyja eszkalálódni a vietnami és kambodzsai háborút, illetve gyorsabb eredmények elérésére sürgették a béketárgyalásokkal kapcsolatban. Jobbról a kritika lényege az volt, hogy a linkage stratégiát nem terjeszti ki a Szovjetunióban található emberi jogokra. Kissinger szemléletéből fakadóan nem volt értelmezhető az emberi jogok ilyen megközelítése. Az Egyesült Államok a realista logika szerint koncentráljon a szovjet külpolitikára. A zsidó kivándorlást és a börtönlakók helyzetét pedig Kissinger meglátása szerint alá kell rendelni a nemzetközi stabilitás kérdésének.

a.) A nukleáris fegyverek külpolitikai szerepe

Első könyvében – *Nuclear Weapons and American Foreign Policy* (1957) – az amerikai külpolitika lehetőségeit vizsgálta a hidegháború korai szakaszában. Az 1950-es évek végén Kissinger alapvetően veszélyes, hidegháborús, zéróösszegű konfrontációt tételezett fel. Azt mondta, hogy Egyesült Államok többé nem támaszkodhat az Eisenhower és Dulles által követett „tömeges elrettentés” doktrínájára. Ugyanis abban a percben, mikor a Szovjetunió a nukleáris fegyverek terén paritást ér el az Egyesült Államokkal, akkor az utóbbinak nem lenne mozgástere a szovjet hagyományos fegyvereket használó „vállalkozó szellemmel” szemben. Az Egyesült Államok ezért korlátozott nukleáris háborúra kell készülnön a Szovjetunióval.

b.) A transzatlanti együttműködés

Korai munkáiban arra kereste a választ, hogy hogyan tud az Egyesült Államok a konfrontáció keretein belül jó kapcsolatokat ápolni Nyugat-Európával. Kutatási eredményeinek legfőbb érdekessége, hogy mikor 1969-ben Nixon alatt a Fehér Házba ment, a két könyvében leírtak érezhetően hiányoztak diplomáciájából.

III. A stratégiai realizmus

Az 1950-es és az 1960-as években új realista megközelítések születtek meg. Köszönhető ez annak a behaviorista fordulatnak, amely az egész társadalomtudományban lezajlott. A behaviorizmus tulajdonképpen módszertani újdonságot hozott a nemzetközi politikaelmélet terén. Az erősen pozitivistá társadalomtudományban a kutatók második generációjával megjelent az igény, hogy a világpolitikának új, empirikus megközelítését, és módszertanát dolgozzák ki. A jelszó a tudományosabb tudomány lett, amely alatt azt értették, hogy a tradicionális társadalomtudományi módszerek helyett új, empirikus módszerekkel támasszák alá a tudományos állításokat. Az új módszerek feladata a teljes „objektivitás” megvalósítása lett. Ilyen módszertani újdonságot jelentettek a matematizált modellek, a „tények” objektívizálása és gyűjtése. A normatív elemeket „szubjektívnek” kiállították ki, így száműzték a terület módszertani eszközeinek világából. Minden normatív elem – ld. az erkölcs, a hatalom felelősség is egyben – a nagyobb tudományosság jegyében ki lettek zárva a területről.

Az új realista irány tehát módszertanában hoz újítást, nem normatív elmélet. A módszertani forradalomnak két terméke van: Az 1960-as évek legelején Thomas Schellinggel megszületett a stratégiai realizmus, az 1970-es évek legvégén pedig Kenneth Waltz-cal a neorealizmus. A két elméletet a módszertani alapok kötik össze, ám vizsgálódásuk tárgya eltér egymástól. Schelling egy stratégiai szemléletű külpolitikai döntéshozatali modellt alkotott, Waltz pedig a nemzetközi rendszer átfogó értelmezését alkotta meg. Mégis mindketten ugyanannak a behaviorista forradalomnak a termékei, ebből a szempontból Schellinget szokták a neorealizmus előfutárának is tekinteni.

Thomas Crombie Schelling (1921-)

Thomas Schelling 1960-ban a *The Strategy of Conflict* c. művével alkotta meg a stratégiai realizmust, ami jól illeszkedett az 1950-es években elindult Biztonság Tanulmányokhoz. A stratégiai realizmus nem alkot államelméletet, sem a nemzetközi

rendszerrel nem hoz létre átfogó gondolatokat, alapvetően a külpolitikai döntéshozatalra fókuszál. A jó külpolitikai döntéshozatalban a siker kulcsa a stratégiai gondolkodás. Schelling ennek az eszközrendszerét dolgozta ki, az amerikai döntéshozatal számára. Egyrészt logikai értelmezéssel értelmezhetjük a külpolitikát, másrészt ő az aki a játékelméletet beemeli a nemzetközi politikaelméletbe.

Az erőszak modern diplomáciája

Könyvében a nukleáris fegyverekkel rendelkező államok konfliktusos világát elemezte. Két dologra fókuszált. A konfliktus során a tárgyalásokra és a konfliktusban álló felek stratégiai gondolkodására, lépéseire. Számtalan esetet, hadicselt, lépést vizsgált meg. Alapkérdése: hogyan tudnak a szereplők együttműködni és hogyan kerülnek el a katasztrófát.

Schelling központi mondanivalója, hogy a nukleáris fegyverek világában a fenyegetés válik hatékony külpolitikai eszközévé. Az amerikai külpolitika egyik lényeges és meghatározó eszköze a hadsereg. A nukleáris arzenál azonban nem bevethető. Schelling azt vizsgálja, hogy hogyan lehet racionálisan használni a külpolitikában a nukleáris fenyegetést.

„A nukleáris fenyegetés eredményessége ... azon is múlhat, hogy a potenciális ellenfél előtt milyen választási lehetőségek vannak. Amennyiben nem csapdába esett vadállatként reagál, akkor marad számára elfogadható menekülési útvonal. Látnunk kell, hogy ha minden lépésre általános megtorlással fenyegetőzünk, akkor ... lehetetlenné tesszük a kisebb, köztes lépések megtételét, és ellenfelünket a szélsőségek felé kergetjük. ... Mindezzel arra kényszerítjük, hogy elsőként üssön.”

A stratégiai realizmus egyik fő problémája tehát a fegyveres erő használata a külpolitikában. Schelling megkülönbözteti a nyers erő és a fenyegetés fogalmát és eszközrendszerét. A nyers erő – ahogy ő fogalmaz az, ha elveszük, amit akarunk, a fenyegetés pedig az, ha rávesszük a másikat, önként adja nekünk.

A fenyegetés az, amelyre alapozva alkut, kompromisszumot köthetnek a szemben álló felek. A fenyegetés tehát nem más, mint a hatalom intelligens alkalmazása. Célunk az, hogy rávegyük ellenfelünket, hogy tegye azt, amit mi szeretnénk. Schelling rámutat: ekkor soha ne alkalmazzunk erőszakot, mert az ellenfél sarokba szorítva érezné magát, ekkor pedig viselkedése irracionálissá válik, nem tudjuk előre kiszámolni a lépéseit. Azt mondja, hogy a nyers erő csak akkor lehet sikeres, ha erőszakot használunk, míg a fenyegetés lényegesen eredményesebb. Jóval nagyobb károkat okozhatunk ugyanis ellenfelünknek, ha nem alkalmazzuk a nyers erőszakot, csupán fenyegetőzünk azzal. A fenyegetésnek akkora a romboló hatása, hogy a másikat behódolásra és engedelmességre készíteti. Csak akkor érhetjük el a kívánt eredményt, ha pontosan fel tudjuk becsülni ellenfelünket. „*Tudnunk kell mit becsül nagyra és mi rémíti meg.*” Sok múlik a kommunikáción is. Világossá kell tennünk, hogy mely lépései esetén alkalmazzunk erőszakot, és mely lépések előtt maradunk nyitottak a tárgyalásra. A fenyegetés használatának azonban vannak korlátai. Amennyiben teljes érdekellentét áll fenn ellenfelünk és közöttünk, azaz min olyan alap, amelyen a kompromisszum megszülethet. A fenyegetés mag is alkufolyamat.

A nyers erő használata ettől több problémát vet fel. A külpolitika számára nem hoz annyi eredményt és jóval veszélyesebb eszköz is. Shelling maga mindezt az erőszak modern diplomáciájának nevezi, és így foglalja össze:

„Abban a képességben, hogy háborús időszakban másokban kárt tudunk okozni önmagában nincs semmi új, de ...a modern technológia ... kiemeli a háború és a háborúval való fenyegetés fontosságát. Nem mint a rombolás, hanem mint a befolyásolás eszköze, az erőszaké és elrettentése és nem a hódításé és védelemé. Az alku és a megfélemlítés eszköze. A háború többé már nem csak az erő megnyilvánulása. A háború és a háborús fenyegetés sokkal inkább az idegek, a kockázatvállalás, a fájdalom és a kitartás próbája ... A háborúval való fenyegetés mindig is a nemzetközi diplomáciai tevékenység szélsősége volt ... A katonai stratégiára nem gondolhatunk többé úgy, mint a katonai győzelem tudományára. Éppannyira – ha nem jobban – a kényszerítés, a megfélemlítés és az elrettentés művészete ... A katonai stratégia az erőszak diplomáciájává alakult át.”

Schellingnél nincs normatív leírás, nincs szó erkölcsről, a döntés felelősségéről. Mégsem mondhatjuk, hogy ne nyilvánulnának meg művében normák és értékek. Mindezek az értékek a klasszikus és a modern realizmus értékei, de explicit formában sehol nem jelennek meg. Ugyanakkor fogalomrendszerében, előfeltételezi a politikai etikát. Használja azokat az értékkel bíró fogalmakat, beleszövi a stratégiába, amelyeket előtte korábban már kifejtett a realizmus.

Számára a külpolitikai cselekvés éppen ezért eszközjellegű, technikai cselekvés. Míg Machiavellinél a sikeres külpolitikát az állami vezetők felelőssége garantálta, míg nála megjelentek a civil, politikai erények, addig a stratégiai realizmus csak hivatkozik ezekre a fogalmakra. A normák, az értékek szerepét nem vizsgálja. A stratégiai realizmus éppen ezért nem normatív elmélet, de megjelenik benne a realizmus norma- és értékrendszere.

IV. Strukturális (vagy neo)realizmus

A strukturális, vagy más néven neorealizmus a hidegháború alatti realizmus legnagyobb fordulata. Sok eltérő realizmus értelmezés van, de egyben megegyeznek. A Morgenthau féle realizmus és a Waltz féle realizmus minden szerzőnél – ha más néven is – de elválik egymástól. Valóban, a neorealizmus hajtja végre a legnagyobb fordulatot Morgenthau után.

Maga a fordulat Kenneth Waltz nevéhez, pontosabban egy 1979-ben *Theory of International Politics* címmel megjelent közvéhez kötődik. A fordulat kettős: egyrészt új módszertant ad a realizmusnak (ld. Schelling), másrészt a kutatás tárgyának súlypontját áteszi az államokról a nemzetközi rendszer irányába.

Az új módszertanról már fentebb olvashattunk. Tulajdonképpen a természettudományos módszerek alkalmazása vezetett el a realizmus – és a liberalizmus – megújulásához. Waltz újításának súlypontja inkább a realizmus alapkérdésének módosítása, mint pusztán módszertani váltás.

A neorealisták számára ugyanis nem az állam áll a vizsgálódás fókuszpontjában. Arra a kérdésre, hogy mit kell vizsgálnom, hogy megértsem az anarchikus nemzetközi politikai viszonyok működését, a válaszuk a nemzetközi rendszer és nem az állam.

Mindemellett természetesen az állam központi szerepe nem változik a nemzetközi porondon, azaz továbbra is a nemzetközi politikai viszonyok főszereplője marad. Akkor mi változott? A neorealizmus szerint a nemzetközi politika főszereplője közel sem élvez akkora autonómiát, mint ahogy azt korábban feltételezték. A nemzetközi rendszerben létrejött törvényszerűségek – ezt nevezik struktúrának, az irányzatot pedig más néven ezért nevezik strukturális realizmusnak – kényszerpályákat vázol fel az állam számára. Ha figyelmesen olvastuk a fenti fejezeteket, akkor láttuk, hogy ebben a gondolatmenetben tulajdonképpen Thuküidész óta nincs semmi új. A modern realizmus is eleget foglalkozik a külpolitika korlátaival. Az újítás lényege, hogy ne az államokon keresztül vizsgáljuk a nemzetközi rendszert, hanem közvetlenül ezeket a törvényszerűségeket – a struktúrát – próbáljuk meg értelmezni. Ebben áll a strukturális realizmus újítása.

Kenneth Waltz

Waltz tehát magában a kutatásban hajtott végre hangsúlyváltást. Gondolatainak születéséről szépen tanúskodik első könyve, a *Man, the State and War* (1959), amelyben szinte minden későbbi gondolata, elképzelése már benn van, azok is, amelyeket majd egy jó negyedszázad múlva dolgoz ki. A könyv maga kiváló eszmetörténeti alkotás arról, hogy milyen okai lehetnek az egyes államok között kirobbant háborúknak. Érdekessége, hogy rendszerbe foglalja mindazt, amit a filozófusok, az államférfiak, a történészek és a politológusok valaha is a háború okairól mondtak. Számunkra azonban nem az eszmetörténeti vonatkozásai adják a könyv értékét. Waltz itt döbönt rá arra a problémára, amely 20 évvel később a realizmus irányzatának fordulatában kulminált. Nevezetesen, hogy ha egyetlen egy rendszert akarok létrehozni – akár a háború okairól –, akkor meg kell tudnom mondani, hogy mit vizsgálok. Milyen keretrendszerben keresem a háború okait? Ha nem hozom a fogalmakat „közös nevezőre” akkor nem tudom őket összehasonlítani, így egy rendszerbe helyezni sem tudom őket.

Waltz számára tehát a vizsgálat szintjeinek eltérése jelentette azt a problémát, amelynek tisztázásával áthelyezte a realizmus fókuszpontját az államokról a struktúrára. Eszmetörténeti összefoglalójában úgy találta, hogy akár pesszimista, akár optimista válaszok születnek a háború okaira, tulajdonképpen minden gondolkodó három eltérő szinten kereste a választ. Az első szint az emberé. Voltak, akik a háború okait az emberi természetben keresték. A másik csoport az államok politikai berendezkedésében vagy nemzetgazdasági rendszerében. A harmadik csoport pedig abban az anarchikus nemzetközi rendszerben, amelyben az államok úgy léteznek együtt, hogy nincs náluk nagyobb főhatalom, amely kötelező jelleggel rendezhetné a konfliktusokat köztük.

Waltz szerint a három szint között szoros kapcsolat van, és nem kell egyik vizsgálati szint jelentőségét sem eltúlozni. A harmadik szint a világpolitika keretét írja le, de az első és a második nélkül, nem fogunk semmit tudni a világpolitikát meghatározó erőkről. Ezeket az erőket az első és a második szint írja le, de a harmadik szint nélkül nem tudjuk megmondani, mekkora jelentőségük van a világpolitika formálásában, sem azt, hogy az egyes lépéseik milyen eredménnyel járhatnak.

Waltz-nak komoly problémát jelentett, hogy hogyan dolgozza ki az empirikus kapcsolatot a három szint között. Ennek a kutatómunkának az eredménye lett a nemzetközi politikaelmélet kettes számú nagy alapműve, a már fent említett *Theory of International Politics* (1979).

A könyv azonnal hatalmas szakmai sikert aratott. A siker okainak egy része a kiadás dátumában keresendő. Ronald Reagan elnökké választásának hajnalán jelent meg, egybeesett a hidegháború új szakaszával. A könyvnek a fő tézise, hogy a szuperhatalmak a rend és a stabilitás legmegfelelőbb őrei a világpolitikában. Akkor jelent meg, amikor az enyhülés ellenére sokan hitték, hogy a fegyverkezési verseny eredményeként bármelyik pillanatban nukleáris háború robbanhat ki Európában.

A szakmai várakozások arra irányultak, hogy Waltz azt állította, megoldotta az elemzés szintjének problémáját. Valóban, ez „kopernikuszi forradalom” lett vona a tudományterületen. A rengeteg későbbi kritika ellenére ez hozta meg számára a szakmai sikert.

A siker harmadik oka, hogy Waltz szerint a *Theory* volt a nemzetközi politikaelméletben az *első* az új módszertan értelmében tudományosan, azaz empirikusan védhető mű a hatalmi egyensúlyról. Módszertanát erősen befolyásolták a pozitivisták közgazdasági modellek. Szakmai jelentősége annál inkább jelentős, mert az 1970-es években a nemzetközi rendszer radikális átalakuláson ment át. A világgazdaságban tapasztalható sűrűsödő interdependenciák és a nukleáris korszak hatalmi korlátai miatt előtérbe kerültek a nemzetközi politikaelmélet azon irányzatai, amelyek a konfrontáció helyett az együttműködést állították előtérbe. Valóban, az 1970-es évek világa inkább az együttműködésről, mint a konfrontációról híresült el. Úgy tűnt, az együttműködés meghatározóbb eleme a nemzetközi rendszernek, mint a konfrontáció.

Waltz a konfrontáció referenciapontként való megtartásával maga is referenciaponttá vált. Az 1980-as években folyó interparadigma vita alatt mind a neorealizmus követői, mind ellenzői rá hivatkoztak, érveiket bizonyítandó.

A *Theory* elméleti alapjai követik az új módszertan nyomán kialakult trendet. Waltz vallja, hogy a politika értékmentes tevékenység. A nemzetközi politika törvényszerűségei és az elmélet kapcsolatával foglalkozik. Az elmélet nem más, mint az állami viselkedés magyarázatának eszköze, az emberi természet fényében. Nem az erkölcs, a felelősség a meghatározó, hanem a nemzetközi rendszer törvényszerűségei. Éppen ezért a nemzetközi politikaelméletet nem lehet a külpolitikai elemzés szolgálatába állítani.

A struktúra

A könyvben Waltz nem az elemzés szintjei közötti kapcsolatot vizsgálja. A nemzetközi rendszer strukturájának az autonómiájára, és annak jelentőségére, hatására koncentrált. Fentebb láttuk, hogy a struktúra az a keret, amely hatással van az államok viselkedésére. Befolyásolja külpolitikai lépéseiket, azok eredményeit, mint pl. a háború kitörése. A könyv egyik alapkérdése, hogy hogyan? Waltz azt mondja, ellehetetleníti hogy az államok bizonyos politikákat folytassanak, míg más politikák felé pedig kifejezetten tolja őket.

A könyv másik súlypontja a nemzetközi struktúra működése. Hogyan működik a nemzetközi struktúra? Waltz kiindulópontja – mint minden realistáé – hogy a nemzetközi rendszer anarchikus rendszer. Ebben az anarchiában azonban működnek bizonyos törvényszerűségek. Egyrészt az anarchikus rendszer – mint fentebb már láttuk – az önségély elvére épül. Az állam saját érdekeinek érvényesítésében, biztonságának védelmében csak és kizárólag önmagára támaszkodhat. Ez az elv örökérvényű, korlátozza a munkamegosztás mértékét az államok között. Másrészt a nemzetközi viszonyokban az államok funkcionálisan egyformák, azaz minden állam – függetlenül politikai berendezkedésétől – ugyanazokat a funkciókat gyakorolja. Legyen egy állam demokrácia, vagy diktatúra, ugyanazokat a feladatokat kell ellássa a nemzetközi viszonyokban: meg kell védenie biztonságát, érvényesítenie kell érdekeit, stb. Minél nagyobb egy állam szuverenitása, annál kisebb az interdependencia mértéke.

Az államok ugyan ugyanazokat a funkciókat töltik be, de a „képeségek” egyenlőtlenül oszlanak meg közöttük. Képeségek alatt Waltz általában a hatalmat érti. Az államok tehát ugyanazokat a feladatokat látják el, de nem ugyanúgy. A nagyhatalmak ugyanis eredményesebbek funkcióik ellátásában, úgyhogy a nagyhatalmak pusztán léte bizonyítékul szolgál a struktúra meglétére. Kevés ilyen állam van – Waltz szerint egyszerre maximum nyolc lehet. A nagyhatalmak között a hatalom megoszlása alkotja az egyensúlyi rendszert.

A hatalmi egyensúlyi rendszer

Waltz szerint a nemzetközi politikát „*csak a kisszámú rendszer logikája szerint lehet tanulmányozni*”. A „képeségek” vizsgálatánál nem kell feltétlenül tudnunk, hogy az államok abszolút, vagy relatív hatalomra törekszenek. Waltz a relatív hatalmi törekvéseket vizsgálja. Az államok tehát nem feltétlenül arra törekszenek, hogy nagyobb hatalmuk legyen, mint az összes többi államnak együttvéve. A relatív hatalomra törekvés azt jelenti, hogy nagyobb hatalmuk legyen, mint bármely más államnak. Ebben az esetben azonban, ha mások összefognak ellenük, a hatalmi súlyuk relatív többlete hamar eltűnik.

A hatalmi egyensúlyi rendszerben a fentiek miatt nehezen mehet végbe változás. A hatalom fokozatos átrendeződésével semmikép, csak nagyhatalmi háborúval.

Waltz is feltette a kérdést, hogy a bipoláris, vagy a multipoláris struktúra-e a stabilabb. Ám a modern realizmussal ellentétes választ adott rá: a bipoláris rendszer stabilabb, könnyebben teremt békét a rendszerben. *Theory* c. könyvében a struktúra fogalmát is a bipoláris rendszer működésén keresztül vezeti le.

A bipoláris rendszerben kisebb a valószínűsége, hogy az egész rendszerre kiterjedő háborúk törjenek ki. Waltz szerint ennek az az oka, hogy teljesen más az államok stratégiája a két rendszerben.

A multipoláris rendszerben az államok stratégiájának keretét a szövetségi rendszer jelenti. A szövetségi rendszerek alakítják az államok biztonságát. A rendszert tehát inherensen instabil: túl sok nagyhatalom van benne, ami nem teremt tiszta viszonyokat. A szövetségi rendszerekben nincs világos lehatárolása annak, hogy ki az ellenség, ki a szövetséges, hiszen a hatalom megoszlásának változása szerint a szövetségi rendszerek változhatnak. Az egyes szövetségek átjárhatók, azaz az államok érdekeiknek megfelelően váltogathatják kivel lépnek szövetségre. A bipoláris rendszer nem ennyire rugalmas, ott nem átjárható a két rendszer.

A bipoláris rendszer nagyobb stabilitásának fő oka, hogy a szuperhatalmak és a szövetségi rendszerükbe tartozó államok között erős egyenlőtlenség van. Ez az egyenlőtlenség könnyíti meg a fenyegetések beazonosítását. Fenyegetés csak a másik oldalról származhat. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió is csak saját eszközeikre támaszkodhatnak, nem a szövetségesekre. Így a tévedések esélye minimálisra csökken. A két szuperhatalom között azonban hatalmi paritás áll fenn, azaz nagyjából egyforma hatalommal rendelkeznek. Nem kis mértékben mindez a nukleáris fegyveres sajátos jellegének köszönhető. Egyik hatalom sem győzheti le a másikat, azaz a nukleáris elrettentés működőképes.

A hidegháború után Waltz megvizsgálta, hogy hogyan változott meg a rendszer. Hogyan vált bipoláris rendszerből unipoláris rendszerré. Az unipoláris rendszer nem kiegyensúlyozott, stabil rendszer, mivel a hatalom egyenlőtlenül oszlik meg. A problémát az okozza, hogy az Egyesült Államoknak nincs meg a saját hatalmi ellensúlya. A hatalmi logikának megfelelően így saját külpolitikai érdekeinek

biztosításában katonai erejére számít. Nincs olyan ellensúly, amely a világrendről alkotott elképzeléseinek érvényre juttatásában gátolná.

Mindezzel párhuzamosan megindult a nukleáris fegyverek elterjedése – a nukleáris proliferáció – amely komolyan veszélyezteti a stabilitást. A bipoláris rendszerben a nukleáris elrettentés volt a rendszer stabilizáló ereje. Ez a stabilizáló erő esetlegesen a multipoláris világban is éreztetheti hatását. Ekkor a szuperhatalmak közötti nukleáris kapcsolatrendszer összetett dinamikáját probléma mentesen meg lehetne sokszorozni.

Kritikája

A *Theory* több mint egy évtizedig óriási vitákat váltott ki. Sokan gratuláltak, sokan kritizálták. Itt most a két végletet emeljük ki. Sokan ahhoz gratuláltak, hogy Waltz meghaladta a liberális iskolát, ezzel bebizonyította, hogy a nemzetközi politikai viszonyrendszer nem ment át strukturális változáson. A másik túlzó dicséret szerint Waltz megalkotta az eddigi legátfogóbb hatalmi egyensúlyról szóló elméletet. Nemcsak túlzó pozitív, de túlzó negatív kritikát is kapott. A támadás lényege, hogy Waltz tulajdonképpen nem tett mást, mint egy globális méretű autoriter projektet legitimált.

A végletek mellett azonban érdemi kritikák is megjelentek. Az egyik leglényegesebb kérdés, hogy valóban a struktúra határozza-e meg az államok viselkedését? Mekkora az állam autonómiája a nemzetközi rendszer kényszereivel szemben? A kritikai észrevételek szerint a kényszerek, a nemzetközi struktúra az államok közötti versenyen keresztül fejt ki a hatását. Az egymással versengő államok egyúttal szocializálják is egymást. A kritikát Durkheim és a tömeg viselkedéséről szóló szociológiai tanulmányok inspirálták. A kérdés tehát az, hogy a struktúra mennyire működik függetlenül attól, amit az államok a hatalmi egyensúlyról feltételeznek? Az államok ugyanis lépéseiket annak szellemében teszik, hogy milyen várakozásaik vannak a hatalmi egyensúlyi rendszer felé, így tulajdonképpen ezek a várakozások határozzák meg a struktúrát. Azaz, az állam alakítja ki a nemzetközi rendszer kényszereit, nem a kényszerek alakítják az állam külpolitikai döntéseit. Waltz nem adott érdemi választ erre a kritikára.

A második érdemi kritika szerint nem konzisztens amit Waltz a bipolaritás érdemeiről mond azzal, amit a hatalmi egyensúlyról vallott elméletében leír. Azt állítja, hogy a hidegháború „stabilitása” inkább a nukleáris fegyvereken múlt és nem a bipolaritáson. A szuperhatalmaknak pedig nem volt egyforma hatalmuk, sőt, nem is egyformán szocializálódtak a rendszerben. A kritika szerint a probléma oka, hogy Waltz nem oldotta meg a vizsgálat szintjeinek elkülönítését. Azaz Waltz alapján nem tudjuk megmondani, mit az amit az emberi természet, az állam, vagy a nemzetközi rendszer határoz meg. Mi tartozik egyáltalán ezekhez a fogalmakhoz? A fentiek csökkentik Waltz elméletének magyarázó erejét.

A harmadik kritika szerint Waltz elmélete túl statikus és determinisztikus. Azaz az államok minden esetben, akármi történjék is újratermelik az anarchia logikáját, és minden együttműködés csak és kizárólag a hatalom logikájának fényében magyarázható. Liberális kritikusan szerint ezzel eltúlozza az államok hatalmi harcának szerepét, és nem ismeri fel azokat a kollektív javakat, amelyekre az együttműködéssel lehet szert tenni. Más, realista kritikusan azt kifogásolják, hogy elmélete annyira determinisztikus, hogy nem ad explicit politikai útmutatást az államvezetésnek a pragmatikus kérdésekben, hiszen az állami döntéshozatalnak nincs választása. A struktúra behatárolja a döntések mozgásterét.

A munkásságát ért szélesebb kritikák gyakran vádolják azzal, hogy Waltz tulajdonképpen a tudomány köpenye alatt a hidegháborút akarta a legitimálni. A legerősebb kritika azt a kérdést fogalmazta meg, hogy ha a hidegháború valóban a nemzetközi béke és stabilitás időszaka volt, akkor miért lett vége? Nem tört ki minden nagyhatalmat érintő háború, békés átmenetben az egyik pólus szuperhatalmi jellege szűnt meg. Waltz és a strukturális realizmus nem adott választ erre a kérdésre.

V. Offenzív realizmus

A hidegháború vége lényeges változást hozott a realizmus életében. A változás mértéke azonban korántsem olyan jelentős, mint az 1970-es évek strukturális realizmusáé. A hidegháború vége olyan kérdést vetett föl a nemzetközi politikaelmélet számára amit az

nem tudott megválaszolni. A fentiekben láttuk, hogy a bipoláris rendszereket stabilabbnak tartó neorealizmus az 1990-es évek legelején nem tudta megindokolni, miért ért véget a hidegháború. Sőt, a nagyobb problémát az jelentette, hogy az 1980-as évek végén nem volt olyan kutatás, amely kicsit is előre látta volna a bipolaritás összeomlását. A modern realizmus kiegyensúlyozottabbnak tartotta ugyan a multipoláris rendszert, de ugyanez a kérdés vele szemben is felmerül. Egyrészt nem tört ki nagyhatalmi háború, márpedig láttuk, hogy az eddigi realista irányzatok szerint a hatalom eloszlásának alapvető változása csak minden nagyhatalmat érintő változás mellett mehet végbe. Másrészt ők sem tudták a teljes nemzetközi rendszer megváltozását, a bipolaritás végét előre jelezni.

A hidegháború után tehát a realista iskolán belül megindult a realizmus újjáértékelése. A hidegháború utáni realizmus egyik alapkérdése, hogy hogyan kell újjáépíteni a realizmus alapjait. Alapvetően kétféle válasz született: az 1990-es évek közepétől a realizmuson belül sokan közeledni kezdtek a liberális állásponthoz. Ezt az irányzatot nevezzük defenzív realizmusnak. A defenzív realizmus, mint később látni fogjuk, a nagyhatalmak közötti együttműködést kezdte vizsgálni.

Mások azonban azt mondták, hogy a realizmust nem kell új alapokra fektetni, az eddigi kutatási eredmények nem váltak értéktelenné azért, mert az elmélet nem tudta előre megmondani a nemzetközi rendszer változását. Ez lett az offenzív realizmus irányzata. Az offenzív realizmus egyrészt továbbvitte azt a behaviorista hatást, amely meghatározta a strukturális, vagy neorealizmus módszertanát. Másrészt a kutatási témák fókuszpontja is maradt ugyanaz. A nagyhatalmi politika logikája maradt ugyanaz, a hatalmi egyensúlyi rendszer működésében sem állt be semmilyen változás. A neorealizmus tehát általános elmélet, nem az adott külpolitikai környezetre adott elméleti reflexió. Az offenzív realizmus irányzatának alapjait John Mearsheimer *The Tragedy of Great Power Politics* (1993) c. könyve rakta le. Azóta az irányzatnak számtalan követője van. Ngyon sokan azonban az offenzív realizmust nem tartják külön irányzatnak, hanem a neorealizmus hidegháború utáni folytatásának nevezik. Nem tartják szükségesnek, hogy elkülönítsük a neorealizmustól. Mégis, a különállást a közös alapok ellenére indokoltá teszik a hangsúlybeli eltolódások. Ma, a legtöbb besorolásnál, már azt látjuk, hogy az offenzív realizmus irányzata önálló létjogosultságot kapott.

John J. Mearsheimer (1947-)

Mearsheimer tehát az offenzív realizmus egyik vezető alakja és a neorealista stabilitás elmélet megalkotója. A strukturális realizmushoz képest vannak változások a nemzetközi politikáról alkotott felfogásában. Az egyik legfontosabb változás, hogy a nemzetközi anarchia okaként teljes egészében a hatalmi egyensúlyi rendszert teszi felelőssé és nem az emberi természetet. Waltz-nál ez még nem vált el ilyen élesen egymástól. A másik változás az állami külpolitikák célrendszerében látja. Waltz szerint az államok megelégszenek a relatív nyereségekkel, Mearsheimer szerint azonban minden állam hegemoniára tör, hogy biztonságát biztosítsa. Céljuk tehát az abszolút nyereségek biztosítása.

Mearsheimer főként biztonságpolitikai témájú kutatásokat végez.

A hatalmi egyensúlyi rendszer

Mearsheimer hatalmi egyensúlyról vallott felfogásának tehát az az alapja, hogy a hidegháború vége semmit nem változtatott a nagyhatalmi politika logikáján. Nincs itt a „történelem vége” – ahogy a liberalizmus Fukuyamával megjósolta –, azaz Mearsheimer nem osztja a demokratikus béke koncepciót. Valamely államnak fel kell vállalnia a nemzetközi rendszer stabilizálójának szerepét. Ezt támasztja alá az Egyesült Államok hidegháború utáni külpolitikája is. Nem véletlen, hogy a Szovjetunió összeomlása után még mindig mintegy 100.000 embert állomásoztatott Európában, illetve megközelítőleg ugyanennyit Kelet-Ázsiában. Abban a pillanatban, ahogy a stabilizáló szerepet betöltő nagyhatalom – ebben az esetben az Egyesült Államok – visszavonulna, mindkét területen azonnal újjáéledne a rivalizálás. A német és a japán agresszió elleni félelem nagyon mély. Kína és az Egyesült Államok között pedig a hidegháború óta nyílt konfliktus van Tajvan miatt.

A „szomorú tény az” – mondta Mearsheimer – „*hogy a nemzetközi politika világa durva és kegyetlen játék*”. A nagyhatalmak mindig is a hatalomért harcoltak és harcolnak egymással. Ebben a logikában csak egy rosszul működő állam nem használja

ki a hegemónná válás lehetőségét. Egyetlen állam sem elégszik meg azzal a biztonsággal, amely a pusztta fennmaradásához szükséges. Minden állam arra törekszik, hogy a lehető legnagyobb mértékben maximalizálja biztonságát, illetve a lehető legtöbb érdekét a lehető legeredményesebben biztosítsa. Éppen ezért egyetlen állam számára sem a relatív nyereség a cél, hanem minden állam az abszolút hatalomra tör. Mearsheimer gondolatmenetének van még egy következménye. Ebben a logikában ugyanis nincs *status quo* hatalom. Hosszú távon minden állam maximalizálni akar, a *status quo* csupán ideiglenes állapot.

Nagyhatalomnak azt az államot nevezhetjük, amely meghatározóan erősebb társainál. Minden nagyhatalom agresszívan fog viselkedni, mivel képes és tud is így viselkedni. Amennyiben célja a hatalom maximalizálása, akkor azt ki kell harcolnia magának. Erősebb képességei miatt képes rá, illetve a nemzetközi rendszer is lehetővé teszi számára.

Mearsheimer a *The Tragedy of Great Power Politics* (2001) c. művében összehasonlítja a multipoláris rendszert a bipolárisal. Lényegében Waltzra épít, ebben az elemzésében terjeszti ki Waltz strukturális realizmusát a hidegháború utáni időszakra. Természetesen Mearsheimer is amellett foglal állást, hogy a bipoláris rendszer stabilabb, mint a multipoláris.

Három oka van annak, hogy a bipoláris rendszer stabilabb. Először is két nagyhatalom között kevesebb a nagyhatalmi konfliktus. A nagyhatalmak számának csökkenése csökkenti a nagyhatalmak összeütközési lehetőségeit is.

A második ok az elrettentés. A nukleáris elrettentés megnehezíti a háború kirobbantását. Egyrészt a fegyverkezés költségei olyan magassá válnak, hogy kevés állam képes azokat viselni, másrészt a nukleáris háború olyan komoly károkat okoz, amely megkérdőjelezi, hogy érdemes-e egyáltalán háborút kirobbantani.

A harmadik ok következik a másodikból. A nukleáris elrettentés logikája miatt kevesebb a nagyhatalom, így kisebb a félrekalkulálás, a tévedés lehetősége. A két nagyhatalom könnyebben megismeri egymás érzékeny pontjait, tudja, mely lépések vezethetnek aránytalan megtorláshoz a másik fél részéről.

Mearsheimer egyik alapkérdése az, hogy mi történik, ha a bipoláris rendszert multipolárisal cseréljük fel? Hogyan alakulnak a béke és a háború esélyei? A

realizmus felfogásában a háború és a béke forrása a katonai hatalom eloszlása és annak természete. Európában az 1945 és 1995 közötti „hosszú béke” három alapvető jelenség következménye. Köszönhető egyrészt Európában a katonai hatalom bipoláris rendszerének, másrészt annak, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok katonai hatalma megközelítően egyenlő volt. Harmadrészt annak, hogy mindkét szuperhatalom hatalmas mennyiségű nukleáris fegyverrel volt felszerelve. Amint a szuperhatalmak kivonultak Európából, az öt nagyhatalom vezérelte multipoláris rendszer újjászületett. Az új rendszer pedig Mearsheimer szerint *„hajlamos az instabilitásra”*. A szuperhatalmak teljes kivonulása hatalmas mennyiségű nukleáris fegyvert vonna ki Európából, amelyet most Közép-Európában tárolnak. A nukleáris fegyverek számának csökkenésével pedig a rendszer békítő hatása csökkenne.

Európában a tartós békét tehát a hidegháború hozta el. A hidegháború vége pedig az instabilitás újjáéledésével jár. Mearsheimer három térséget nevezett meg, ahol a régi konfliktusok újult erővel törhetnek ki. Az egyik a délszláv térség – és valóban, Európa hidegháború utáni történetének legpusztítóbb fejezete itt játszódott. A másik a posztszovjet térség (Azerbajdzsán, Grúzia, Moldova, Csecsenföld), amely szintén az instabilitás, az újjáéledő fegyveres konfliktusok színhelye. A harmadik térség Európa klasszikus ütköző zónája, Kelet-Közép Európa. Hagyományosan ez a térség a német és az orosz expanziós útvonalak kereszteződésében fekszik. A szuperhatalmak visszavonulása után az európai nagyhatalmak feléledésével újra ütközőzónává válhat. Mearsheimer szerint a helyzet stabilizálásában az itt szétszórta élő magyarság sem segíti.

Mearsheimert sokan kritizálták azért, mert figyelmen kívül hagyta a térség egy másik, igen jelentős folyamatát. A kelet-közép-európai államok beintegrálását az Európai Unióba. Az európai integráció alapvetően hidegháborús intézményként jött létre, azaz a hidegháborús nemzetközi rendszerre adott európai válasznak tekinthető. A német-francia együttműködésnek azonban nem vetett véget a hidegháború lezárulása, sőt, növelte annak jelentőségét a térségben. Mearsheimer hatalmi egyensúlyról szóló elmélete nem volt képes értelmezni ezt a folyamatot.

A hegemonia

Mearsheimer újraértelmezi a hegemonia elképzeléseket is. Nem hiszi, hogy létrejöhet globális hegemon hatalom, csak regionális hegemonia jöhet létre. A regionális hegemon megszületését más államok igyekeznek megakadályozni. Amikor egy állam eléri a regionális hegemoniát – pl. az Egyesült Államok – akkor hegemon szerepének megtartásához fel kell vállalnia bizonyos funkciókat. Mivel minden állam maga is hegemoniára tör, fel kell vállalnia a külső egyensúlyt biztosító nagyhatalom szerepét. Ennek keretében csak akkor avatkozik be más régiók hatalmi viszonyaiba, ha az ottani államok nem tudják megakadályozni egy esetleges helyi regionális hegemon kialakulását.

A regionális hegemonia elméletét a neorealista stabilitás koncepciójának keretein belül dolgozta ki. A nemzetközi viszonyok vizsgálatakor a hidegháború utáni hatalmi viszonyokat áttekintve Kína hatalmi törekvéseit egyértelműen regionális hegemoniára törő állam törekvéseinek látja. Ennek keretében erőteljesen kritizálja az Egyesült Államok Kína-politikáját. Kínának ugyan nincsenek nyílt katonai ambíciói, de egyre erőteljesebb gazdasági potenciálja veszélyezteti az Egyesült Államok gazdasági pozícióit. Mearsheimer szerint az Egyesült Államok gazdasági kapcsolatai Kínával alapot teremt a kínai gazdasági potenciál növelésére. Erre építve Kína az elkövetkezendő években komolyan fenyegetheti az amerikai nemzeti érdekeket. Mearsheimer szerint Kína regionális hegemon törekvéseinek valóságát erősíti az ország szomszédainak külpolitikája is. Kína szomszédai, amelyeket aggaszt annak növekvő térnyerése, az Egyesült Államokkal próbálják szorosabbra vonni kapcsolataikat. Mearsheimer szerint világos jelei vannak, hogy azt kívánják, hogy az USA játssza el a mérleg nyelve szerepét, azaz egyensúlyozza ki a változó hatalmi viszonyokat a térségben. A neorealista stabilitás elmélet a regionális hegemoniára építve a globális hatalmi egyensúlyt magyarázza.

Az amerikai külpolitika

Mearsheimer legutóbbi, nagy port kavart műve a *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* (2007) címmel jelent meg. A könyv arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan működik az amerikai külpolitika. Mearsheimer megállapította, hogy az Egyesült Államok diplomáciája nem a hatalmi logika, és az érdekek mentén működik, ahogy a realizmus a jó külpolitikát leírja. Alaptétele, hogy a belpolitika torzítja a külpolitika realista logika mentén történő működését. A kérdés azért is izgalmas, mert a realizmus hagyományosan nem vizsgálja a belpolitikát.

Könyvében a Közel-Kelet politikát veszi szemügyre. Az amerikai külpolitikát hagyományosan különböző érdekcsoportok befolyásolják. Hogy milyen mértékben, azt az dönti el, melyiknek mekkora az érdekérvényesítő képessége. A közel-keleti politika területén a zsidó lobbizás az, amelyiknek meghatározó hatása van a külpolitikai döntéshozatalra.

Zsidó lobbizás alatt Mearsheimer egyének és intézmények laza koalícióját érti, akik az amerikai külpolitikát Izraelt támogató irányba befolyásolják. Mearsheimer azt mondja, hogy ez a lobbizás hatékonyságában különbözik a többitől. Sok tagja van a végrehajtó hatalomban – különösen nagy a befolyása a Kongresszusban – a külpolitikai intézményekben, nagy a médiacoverage és a tudományos szférában is nagy a befolyása.

A lobbizás célja, hogy az Egyesült Államok támogassa Izrael államot. Izrael és az USA biztonsági érdekeit azonosnak tünteti fel. A lobbizás hatására az Egyesült Államok saját biztonsági érdekei helyett egy másik állam érdekeit kezdi el képviselni. Nem foglalkozik a palesztinok elleni bűnökkel, erősen Szíria és Irán ellenes. Amennyiben a lobbizás sikeresen működik, az Egyesült Államok harcol és fizeti az újjáépítés költségeit is. Mearsheimer rámutatott az amerikai Közel-Kelet-politika középpontjában az arab olaj és nem Izrael kell, hogy álljon. Ha az amerikai külpolitika eredményesen akar működni, akkor a belpolitikától függetlenül kell meghatároznia érdekeit a térségben és ezeket az érdekeket kell érvényesítenie.

VI. Defenzív realizmus

A hidegháború után a realizmus – mint fentebb láttuk, újraértékelte saját kutatási napirendjét. Az offenzív realizmus megerősítette a neorealizmus érvényességét, míg a realista kutatók egy része más utat kezdett járni. Az 1990-es évek közepétől a két nagy mainstream irányzat közötti vita során egyre többen vonták le azt a tanulságot, hogy a nemzetközi politikai viszonyokat sem a realizmus, sem a liberalizmus nem tudja komplex módon, a maga tejjességében értelmezni. A defenzív realizmus éppen ezért azt vallotta, hogy a liberalizmus elemei közül párat be kell emelni a realizmus elméleti keretei közé. Mindez nem jelenti azt, hogy a két elméleti megközelítésből egy új, harmadik iskola jönne létre. A defenzív realizmus kutatói ugyanis ragaszkodnak a realizmus alaptételeihez, és logikájához. Az újdonság inkább a vizsgálat területeiben mutatkozik meg. Az új irányzat kutatói ugyanis a hagyományosan liberális témák felé fordultak. A realizmus eszközeivel magyarázzák az együttműködés mikéntjét. Az együttműködés felé fordulva megjelenik a gazdaság, mint a biztonság mellett meghatározó államérdek, az intézmények működésének magyarázata, illetve számos egyéb téma, amely a realizmus számára mindig is másodlagos volt. Az államérdek, a hatalom logikája mozgatja ugyanis a realizmus hagyományos felfogása szerint ezeket a területeket. Sokkal hasznosabb ha megismerjük a hatalom logikáját, mert látni fogjuk, hogy az államérdek függvényében ezek a területek hogyan alakulnak.

A defenzív realizmus azonban finomít a fenti képen. Azt mondja, hogy a hidegháború utáni nemzetközi rendszerben az együttműködés nem a korábbi realista elképzeléseknek megfelelően alakult, így a realizmusnak egyes területeken újra kell értelmeznie magát. Két kiemelt terület a világgazdaság és az Európai Unió működésének területe. A defenzív realizmus kutatónál azt látjuk, hogy egy másik tudományterület felől, a nemzetközi politikai gazdaságtan oldaláról közelítik meg realista alapokon állva a liberális témákat.

Robert Gilpin

Gilpin a nemzetközi politikai gazdaságtan egyik legnagyobb ma élő teoretikusa. A nemzetközi politikaelmélet számára a hegemon stabilitás elméletével alkotott újat. A realizmus hagyományosan a katonai biztonságot helyezi előtérbe az érvényesítendő államérdekek sorában. Gilpin azzal alkot újat, hogy a nemzetközi politika erői közé beemeli a világgazdaság területét, mondván, a hatalom és a piac erői együttesen alakítják a nemzetközi politikai viszonyokat. Gilpin nem csak ezzel hoz újat. Azon kevés realista közé tartozik, akik foglalkoznak a „változás” témájával. Főként az érdekli, hogy hogyan születik meg és idővel hogyan enyészik el egyes államok hatalma. A hatalmi egyensúlyi helyzetben beállt változás az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb teret nyert a kutatási napirendben. Van ennek egy történeti és egy elméleti oka. A történeti ok, hogy az 1970-es évektől kezdve az Egyesült Államok hatalma korábbi önmagához képest csökkenni kezdett, majd az 1980-as években Európához és Japánhoz viszonyítva is teret veszített. Az elméletben pedig megerősödött az a liberális érv, hogy az 1970-es évek közepétől látványosan sűrűsödő gazdasági interdependenciák aláássák az államok területi hatalmát, illetve egyáltalán nem biztos, hogy az államok fennmaradását a nemzetközi rendszerben a katonai biztonság továbbra is olyan erővel határozza meg, mint korábban. Az új tendenciáknak megfelelően a fennmaradás, és az államérdekek eredményes érvényesítésének kérdésében a gazdaság egyre nagyobb szerepet kapott.

Az állam – a hegemon

Gilpin egyik első kutatási területe az államhatalom és az állam működtetése közötti összefüggés volt. Ez a téma a későbbiekben is beépült kutatásaiba. Első nagyobb figyelmet keltett írásában (Gilpin, 1964) arról írt, hogy az 1950-es években milyen feszültség volt az atomtudósok, és az Egyesült Államok nukleáris politikája között. Legsikeresebb munkáit azonban a nemzetközi politikai gazdaságtan területén az 1970-es évek közepén és az 1980-as években írta. A kor egyik legtöbbet hangoztatott sztereotípiájával szemben – nevezetesen, hogy a sűrűsödő interdependenciák aláássák

az államhatalmat és csökkentik a gazdasági előnyök katonai erővel való kikényszerítésének eredményességét a világpolitikában – Gilpin azt vallotta, hogy a liberális gazdasági rendet éppen az teszi működőképessé, amely állítólagosan aláássa. Nevezetesen: csak egy erős állam képes a nemzetközi közjavakat előállítani. Tehát az erős államok teremtik meg azt a nemzetközi környezetet, amely az érvek szerint saját hatalmuk beszűküléséhez vezetne. Gilpin nem osztotta ezt a nézetet.

Milyen összefüggés van akkor az állam hatalma és a nemzetközi gazdasági rend kényszerítő ereje között? A piac csak akkor képes működni – termékeket, szolgáltatásokat előállítani és elosztani – ha az állam bizonyos feltételeket biztosít. A piacot alapvetően az ármechanizmus szabályozza, azaz a piaci szereplők árak és szolgáltatások tulajdonjogát cserélik el. Az ármechanizmus és maga a piac működése is olyan feltételeken múlik, amit a piac nem tud megteremteni. Ezeket az ún. közjavakat az állam állítja elő az erőszakmonopólium – szabályozás és adózás – segítségével. Ilyen közjószágoknak minősül többek között a tulajdonjog biztosítása, a szerződések kötelező erejének kikényszerítése, általában a jog kikényszerítése és egy stabil értékmérő – a pénz – biztosítása, hogy a csere zavartalanul működjön, az árak és a szolgáltatások értéke pedig ne változzon drasztikusan. Az állam területi határain belül a kormányzat dolga a fenti közjavak biztosítása. a nemzetközi porondon természetesen nem létezik az a világállam, amely hasonló közjavakat nemzetközi szinten állítana elő. Carr és Charles Kindleberger a 19. századi világgazdaságról írott munkáira támaszkodva Gilpin azt mondja, hogy a nemzetközi stabilitás és a nemzetközi gazdasági rend megléte azon múlik, hogy létezik-e hegemon állam a rendszerben, amely akar is és képes is ilyesfajta közjavakat előállítani.

A hegemon állam nem tudja hatalmát egy adott időn túl stabilizálni. Így a hegemonia ciklikus jelenséggé válik. A hegemon állapot fenntartásának költségei, ugyanis nagyobb ütemben nőnek, mint a hegemoniából származó haszon, illetve a hegemonnak elsőbbséget biztosító technológia elterjedését egyetlen állam sem képes megakadályozni. Ugyanakkor a hegemon előbb vagy utóbb saját társadalmával is konfrontálódik. Méghozzá azért, mert a társadalom állam felé irányuló elvárásai nőnek az állam hatalmi pozíciójának növekedésével. Idővel előtérbe helyezik a fogyasztást a termelés rovására, és nem hajlandóak további áldozatokat vállalni a hegemon státusz megtartásáért. A belső és a külső tényezők hatására súlyos pénzügyi válság bontakozik ki a hegemon hatalmon belül. Ekkor az állam két stratégia közül választhat. Vagy

szembefordul társadalmával és újra versenyképessé teszi áruit, vagy a potenciális hegemónok ellen fordul és megtámadja őket. ezt tette a kínai birodalom, míg az 1930-as években a britek stratégiai szövetségre léptek más államokkal.

Gilpin éppen saját példái hatására nem bízik a történelmi példák tanulságában. Bár minden stratégiára volt már példa, egyik sem tudta háború nélkül fenntartani az egyensúlyt.

A nemzetközi rendszer – a hegemonia

Három legjelentősebb munkájában tulajdonképpen ezt a gondolatot viszi tovább. Az erős állam az, amely fenntartja és meghatározza a nemzetközi rendszert.

Első könyvében, a *US Power and the Multinational Corporations* (1975) az amerikai multinacionális vállalatok világháború utáni szerepét vizsgálja. Szembeszáll azzal a már akkor igen közkeletű érveléssel, hogy a multinacionális vállalatok önerőből, az amerikai kormány tudta és akarata nélkül tevékenykedtek és terjeszkedtek ilyen ütemben a világban. Gilpin azt mondta, hogy a multik világméretű jelenségét csak akkor érthetjük meg, ha a II. világháború után az Egyesült Államok irányításával kialakított liberális nemzetközi gazdasági rendet megértjük. Az Egyesült Államok hegemon vezető szerepe és antikommunizmusa volt az alapja a liberális internacionalizmus melletti elkötelezettségének és a nemzetközi intézmények létrehozásának, amely megkönnyítette az 1950-es és az 1960-as években a fejlett nyugati államok között a kereskedelem robbanásszerű fejlődését.

Második „nagy” könyvébenél – *War and Change in World Politics* (1981) – az 1980-as években ugyan nagyobb figyelmet kapott Paul Kennedy hegemoniáról és a nagyhatalmi szerepváltozásról írt könyve, Gilpin mégis újat hozott létre a hegemonia és a hegemon államok változásának témakörében. Az újdonság abban állt, hogy egyetlen keretbe integrálta a nemzetközi rendszer és az államok szintjén történő változásokat. A „rational choice” módszertani kereteibe ágyazva elsőként az állami szintet vizsgálja: hogyan változik a nemzetközi rendszer? Háromféle változást különböztet meg a rendszeren belül.

Először is ott van a szereplők szintjén bekövetkezett („interaction change”) változás. Ez alatt egész egyszerűen egy adott hatalmi egyensúlyi rendszeren belül az államok közötti kapcsolatok változását érti.

Másodszor, a rendszeren belüli változás („systemic change”) alatt a rendszer egészének irányítását érti. Hány nagyhatalom határozza meg az adott nemzetközi rendszert, hogyan alakul a nagyhatalmak identitása, illetve milyen módon tartják fenn a hatalom elosztását. Gilpin a mikroökönómia területén a „rational choice” modellt használja. Mielőtt azonban meghatározná, hogyan működhet a nemzetközi rendszeren belül a változás, számos – öt – előfeltételt tesz (Gilpin, 1981:10-11), amely megmondja, hogy a rendszeren belül mikor jöhet létre ciklikus változás. Először is a nemzetközi rendszernek stabilnak kell lennie. Másodszor, az állam csak akkor akarja megváltoztatni a nemzetközi rendszert, ha a remélt hasznon nagyobb, mint a változás várható költségei. Ennek eszköze, Gilpin szerint az állam területi, politikai és gazdasági expanziója. Mindezt addig folytatja, míg az expanzió határhaszna el nem éri a várható hasznot. Mindez még nem elég. Miután egyensúly állt be a várható haszon és a változás további költsége között, az expanzió megtorpan. A status quo fenntartásának gazdasági költségei azonban általában nagyobbak, mint amivel a terjeszkedő állam gazdasági kapacitása nőtt. Amennyiben az ekkor fellépő egyenlőtlenséget nem sikerül a rendszeren belül ellensúlyozni, akkor az egész rendszer meg fog változni. Új egyensúly születik, amely már az újfajta hatalommegoszlást tükrözi.

Ez tulajdonképpen a harmadik változás, a legnagyobb, ekkor maga a rendszer alakul át („system change”). Ekkor a szereplők kiléte, és magának a rendszernek a természete változik meg. Ilyen változás volt a 15. és a 16. században a modern államrendszer kialakulása, vagy a 18. és a 19. században a birodalmakból nemzetállammá alakulás.

Gilpin azt mondja, hogy a vesztfáliai szerződés (1648) óta a világtörténelemben rendszeren belüli változások zajlottak le, a nemzetközi rendszer stabilitása pedig azon múlik, hogy van-e benne politikai és gazdasági hegemon. A nemzetközi rendszer stabilitását azonban rendkívül nehéz fenntartani, mivel a gazdasági és a technológia változás soha nem oszlik meg egyenletesen az államok között. Ennek következtében idővel hatalmas különbségek alakulnak ki bizonyos államoknál az általuk birtokolt hatalomból fakadó érdekérvényesítő képesség és presztízsük között. A nemzetközi rendszeren belüli változás ugyan békés folyamatot igényel, ám Gilpin szerint (Gilpin,

1981:15) változás eddig csak háborúval, még hozzá hegemónikus háborúval állt be. A nemzetközi rendszerben beállt változások nagy részét az államok indukálják, olyan tényezőknek köszönhetően, mint a megnövekedett lakosság, vagy a katonai technológia. Azonban a rendszer megváltoztatásának nincs állandó receptje: a brit és az amerikai hegemónia megalapozásában kulcsszerepet játszott a területi terjeszkedés, ám Japán és Németország 20. századi sikertelen kísérlete azt mutatja, hogy nem feltétlenül elégséges tényező.

Az Egyesült Államok hanyatlása

Gilpin nemzetközi rendszer felfogása – mint fentebb láttuk – az Egyesült Államok hanyatlásáról szóló vita keretében bontakozott ki. A 20. század második felében az Egyesült Államok hegemóniájának gyengülése, illetve a nemzetközi rendszer ciklikus jellege alapvető kérdéseket vet fel a rendszer stabilitásával kapcsolatban. Főként azért sürgető az Egyesült Államok helyzetével foglalkoznunk, mert eddig a változás egyetlen eszköze a háború volt, a nukleáris fegyverek korában pedig ez nem túl kecsegtető jelenség.

Harmadik „nagy” könyvében, amely *The Political Economy of International Relations* (1987) címmel jelent meg, a nemzetközi politikaelmélet legjelentősebb Tankönyvévé vált. A nemzetközi politikaelmélet számára azonban a fenti témák mélyítése miatt érdekes. Gilpin szerint az Egyesült Államok hanyatlása mellett az 1980-as években megfigyelhető egy potenciális hegemón születése, ez pedig Japán. A fentebbi olvasott gondolatmenethez híven az Egyesült Államok hanyatlásában is egy sor külső és belső tényező játszott szerepet, amelyek a liberális nemzetközi gazdasági rend fenntartásából eredeztethetők. Egyrészt az amerikai technológia és tőkeexport megkönnyítette Nyugat-Európa és Japán újjáépítését, másrészt a Szovjetunió feltartóztatása megdrágította áruinak versenyképes előállítását. Az Egyesült Államok az 1980-as években erősen eladósodott – főleg Japán felé – miközben Japán hatalmas nyereségre tett szert, amit az Egyesült Államokban fektetett be. Gilpin szerint amennyiben a helyzet tartósan nem változik, az Egyesült Államok egyre kevésbé akar a nemzetközi közjavak fenntartásáért fizetni, hiszen annak hasznát a rendszer „potyautasai” – ld. Japán – élvezik. Gilpin az 1980-as évek végén úgy látta, hogy az Egyesült Államok hanyatlásával az „új

merkantilizmus” feléledése jár együtt, azaz a világkereskedelem széttöredezésével regionális kereskedelmi blokkok jönnek létre – az Egyesült Államok, Japán és Németország vezetése alatt.

A globalizáció vágtaszerű elterjedésével szemben Gilpin a világgazdaság alapvető változásáról beszélt, amelyet az amerikai hegemonia hanyatlása okoz. Gilpin szerint hosszú átmeneti szakaszban élünk, amely a liberális internacionalizmus irányából a merkantilizmus felé mutat. Ám ennek hatásai egyelőre még rejtve maradnak.

Kritikája

Gilpint sokszor és sokan kritizálták, még a realizmus új irányzatán belül is, amely keretén belül a változás mikéntjét vizsgálta.

Az egyik legkomolyabb szakmai kritikát az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején kapta. Gilpin sem jelezte előre a hidegháború végét, sőt, a rendszerben bekövetkezett változás az Egyesült Államok számára lehetővé tette, hogy megújítsa hegemoniáját, hiszen a fegyverkezési versenyre fordított összegek felszabadultak. Richardson rámutatott (Richardson, 1991:73-74), hogy Gilpin elmélete nem tudja általános érvénnyel magyarázni a hanyatlást. Az Egyesült Államokra igaz tételek, nem feltétlenül igazak más, korábbi történeti példákra. Sőt az 1990-es években Japán relatív hanyatlása a csendes-óceáni térség egyéb államaihoz képest egy időre magát a vitát is marginalizálta. A problémát nehéz is lenne megoldani, hacsak a kutatói közösség nem tudja megmondani, hogyan lehet egy adott állam hatalmát mérni, illetve nem tud megegyezni a ciklikus határokat illetően. A 2000-es években pedig nyilvánvalóan Kína vette át Japántól a potenciális hegemon szerepét az Egyesült Államokkal szemben.

Mások arra mutatnak rá, hogy Gilpin állításai nem empirikusan tesztelt bizonyítékokon nyugszanak, hanem inkább annak a pesszimista nézetnek a részei, melyet Gilpin a realizmussal egyetemben oszt (Gilpin, 1996:4-26). Gilpin világnézete államközpontú, amely az anarchia feltételei között nem is fog változni.

A realizmus és a mikroökönómia határérték-elméletének ötvözésével szemben sokan (Gowa, 1989; Grundberg, 1990; és Rogowski, 1993) szkeptikusak maradtak.

Joseph M. Grieco

Grieco Gilpinhez hasonlóan a nemzetközi politikai gazdaságtan felől közelít alapvető politikaelméleti kérdésekhez. A gazdaság területének „felértékelése” mellett újdonságot az 1990-es években folytatott a nemzetközi együttműködésről szóló vitához tett hozzá. Grieco egyik fő érve, hogy a nemzetközi együttműködést a liberalizmus nem tudja maradéktalanul magyarázni, a realizmus sokkal pontosabban ábrázolja annak okait.

A nemzetközi együttműködés

A realista hagyományból nem hiányzik az együttműködés területe – ld. Hobbes, Jervis és a biztonsági dilemma, Gilpin, Krasner és a hegemon hatása a nemzetközi együttműködésre, Morgenthau, Waltz és a hatalmi egyensúly, katonai szövetségek, a Mearsheimer és a nemzetközi rendszer változásának hatása az európai integrációra –, de alapvetően minden realista, aki érinti a kérdést, az anarchia irányából közelít hozzá. A realizmus együttműködés felfogása az államhatalom függvénye, valamint jóval nehezebb megvalósítani és fenntartani, mint ahogy a liberalizmus állítja (Grieco, 1993:302-312).

Az államok a nemzetközi rendszerben relatív nyereségek megszerzésére törekszenek. Ez is a nemzetközi rendszer anarchikus jellegét tükrözi. Az együttműködés ugyanis alapvetően két problémát vet fel. Az egyik a partner kiszámíthatósága – pontosabban kiszámíthatatlansága – a másik pedig az erőszak használatának eredményességét érintő aggodalom. Az államok tehát – a realizmus logikájából eredően – saját biztonságuk és függetlenségük biztosítását „kockáztatják” az együttműködéssel. Grieco szerint (Grieco, 1993:319-320) a nemzetközi intézmények éppen azért tudják az együttműködést elősegíteni, mert ezeket a bizonytalanságokat csökkentik. Az államok bizonyos fokig érdekeltek az együttműködésből származó relatív nyereségek megszerzésében – a mérték azonban esetenként változhat. Grieco *Cooperation Among Nations: Europe, America, and non-tariff barriers to trade* (1990) c. könyvében a játékelméleti foglyadilemma segítségével hat esetet nevez meg, amelyben az államok az együttműködést választják. Minden esetben függ attól, hogy mekkora egy adott

állam a bizonytalanságot és a hasznot érintő félelme. A GATT Tokió fordulójának eredményességét vizsgálva Grieco azt a megállapítást teszi, hogy a fordulónak azok voltak a sikeres a nem tarifális akadályok lebontását érintő fejezetei, ahol az Egyesült Államok és az Európai közösség meg tudott egyezni. Együtműködés pedig ott jött létre, ahol az EK nagyobb nyereséget érhetett el, mint az Egyesült Államok. Azokban az esetekben is, ahol a megállapodás hasznot hozott volna a Közösségnek – de a Közösség azt felételezte, hogy az Egyesült Államok haszna még nagyobb lenne – nem született megállapodás.

a.) Az európai integráció

Grieco újdonsága, hogy a hidegháború után a realizmus megújításának útját az együtműködés pontosabb magyarázatában kereste. A realizmus számára az európai integráció hidegháború utáni magyarázata kényes kérdés, volt, hiszen a realista várakozásoknak megfelelően a közösség a bipoláris nemzetközi rendszer hatalommegosztásának terméke volt. Waltz, de 1990-ben még Mearsheimer is a mellett érvelt, hogy a hidegháborús versengés megszűntével eltűnik az együtműködés alapja, az államok pedig visszatérnek saját érdekeik az önszegély logikája alapján történő biztosításához. Így a hidegháború után a várakozások szerint meg kellett volna szűnnie. Mint tudjuk a hidegháború után a közösség mélyült és bővült is egyszerre, Grieco pedig realista logikával ennek a magyarázatát kereste.

Az integráció reneszánsza két realista alapállítást feszeget: az egyik a politikaterületek hierarchiája, a másik pedig a nemzetközi intézmények relevanciája, illetve hogy az államok racionális döntéseit az anarchia határozza meg. Grieco szembefordul a realisták 1980-as évekbeli magyarázataival: a reformok sikertelenek lesznek, illetve az együtműködés magyarázata az egyensúly megteremtése a nemzetközi rendszerben. Ez utóbbi magyarázat különösen népszerű volt (Waltz, 1979:124-127). A realizmus szerint az európai együtműködés Japán megnövekedett hatalmát kívánja ellensúlyozni a nemzetközi szintéren. Japán megerősödésével párhuzamosan azonban Európában Németország hatalma növekedett meg, így Franciaország, vagy Olaszország számára ésszerűtlen lett volna a távoli Japán miatt aggódni, mikor a szomszédban a német előretörést támogatják. Az alapvető probléma tehát, hogy a közös szabályozás

megteremtésében a gyengébb partnerek nem érdekeltek, hiszen be fog szűkülni a nagyokkal szembeni mozgásterük. Grieco rámutat (Grieco, 1995), hogy ha az államok érdekei megegyeznek, és leülnek tárgyalni az együttműködés mikéntjéről, akkor a gyengébb érdekérvényesítéssel bíró, ám még mindig befolyásos tagállamok úgy fogják a közös szabályozás mikéntjét megalkotni, hogy az a nagyokkal szembeni mozgásterüket megőrizze, vagy legalább javítsa a nagy államokkal szembeni pozícióikat. Grieco szerint ez a magyarázata az EMS EMU-vá alakulásának. A neofunkcionalizmus spill-over hatása sem tudja megfelelően magyarázni a folyamatot, mondván a tagállamok elégedetlenek voltak az EMS-sel, így – főként az Egységes Európai Piac pénzügyi intézkedései tükrében, ld. az 1988-as európai határozat a tőkeáramlás szabadságáról, vagy az 1989-es banki szabályozásról szóló direktíva – az együttműködésnek új intézményes formát kerestek. A probléma ezzel, hogy az EMU létrehozása a pénzügyi liberalizációval együtt, és nem utána merült fel. A SEA az EMU-t megcélozta, a létrehozásáról gondolkozó bizottságot Jacques Delors elnökletével 1988-ban felállította, akik 1989-ben letették javaslatukat az asztalra. Sőt technikai értelemben semmilyen elégedetlenség nem merült fel, mivel célja az ár- és árfolyam stabilitás megteremtése volt a tagok között. Az EMS 1992-ig igen sikeresen működött.

Grieco tézise alapján az EMS-t többek között azért hozták létre 1978-ban, hogy csökkentse a németek befolyását az európai pénzügyi szférában. Az EMS hatékonyan működött, mint DM övezet. Franciaország és az olaszok fő problémája azonban nem az volt – mint több mű is sugallta – hogy a németek lépései ne lettek volna kiszámíthatók. Éppen az EMS tette kiszámíthatóvá a német lépéseket: az EMS tagállamok biztosak lehettek benne, hogy a Bundesbank kamatlábat fog emelni, ha nő az infláció Németországban, még akkor is, ha ez visszafogja a növekedést és növeli a munkanélküliséget az államban. Sőt Franciaország és Olaszország erőltette leginkább az általuk helyesnek vélt EMU-t. Maastricht eredményeként a franciák nem hogy elvesztették volna függetlenségüket, de teret nyertek a monetáris ügyek irányításában, hiszen a EKB kormányzó tanács döntéseit többségi szavazással hozta. A kialakult intézményi szerkezet következtében nőtt a mozgásterük az európai pénzügyek irányításában.

Grieco a belpolitikai magyarázatokkal szemben is sikeresebbnek érzi saját, realizmus központú magyarázatát. Magyarázza miért nem nyert támogatást Nagy-Britannia saját

piac központú integrációs elképzeléséhez.³ A problémát éppen az jelentette, hogy megvalósulása esetén a legerősebb valutát használták volna az európaiak, így a német monetáris dominancia tovább nőtt volna a térségben. Ugyanezt elmondhatjuk az erős ECU elvéről⁴ is. A franciák EMU elképzelésének alapja a gyenge közös valuta volt, nem véletlenül. Azzal azonban, hogy a tagállamok megtarthatták volna monetáris politikájukat, a német dominancia folytatódott volna. Ez a franciáknak és az olaszoknak elfogadhatatlan lett volna.

Grieco célja, hogy a realizmus kidolgozza a maga nemzetközi szervezetekkel foglalkozó magyarázatát, ezen keresztül pontosabban értelmezze az együttműködés jelenségét. Itt segíthet a liberális institucionalizmus egyes tételei, bár amíg nincs világkormány, addig a liberalizmus alaptételei alkalmatlanok a nemzetközi politika magyarázatára.

Stephen D. Krasner (1942-)

Krasner abban az időszakban kezdte kutatói pályafutását, amikor egyre többen gondolták úgy, hogy a nemzetközi politikaelmélet strukturális változások előtt áll. Az anarchia tételét megkérdőjelezte ugyanis a vietnami háború bukása, az olajválság és a Japánnal felmerült folyamatos kereskedelmi problémák. Sokaknak úgy tűnt, a komplex interdependencia jobb referenciapont, mint a konfliktus. A kutatási napirend a katonai biztonság kérdésétől („high politics”) a gazdaság („low politics”) irányába mozdult el. Ekkoriban hatott legerősebben Graham Allison munkája⁵, aki szerint az államot, az állami döntéshozatalt nem tekinthetjük homogén egységnek. Krasner – a Harvard fiatal

³ A javaslat szerint minden tagállam visszakapta volna saját valutája (így jegybankja) fölött az irányítást, ugyanakkor mindegyikük elfogadta volna a másik valutáját. Ennek következtében egyfajta darwini küzdelem alakulhatott volna ki a valuták között, hisz egyes (vagy egy) valutát az egyének és a vállalatok jobban preferálnának. A javaslat egyszerre tette volna lehetővé a szorosabb piaci integrációt, ugyanakkor az államok formális monetáris függetlenségét.

⁴ Az elképzelés szerint a jövőbeni közös valutát kosárvalutaként hozták volna létre, egy Európai Valutaalap adta volna ki, soha nem értékelték volna le, és minden tagállam köteles lett volna beváltani saját nemzeti valutájára. A kemény ECU egyfajta párhuzamos valutaként cirkulált volna. A javaslat erénye, hogy a közösségi integrációt egy európai jegybank létrehozása nélkül könnyítette volna meg.

⁵ Graham T. Allison: *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Little, Brown, 1971

tanáráként – ekkoriban írta *State power and the Structure of International Trade* (1976) c. művét, amely egy időre meghatározta a nemzetközi politikaelmélet kutatási napirendjét.

A nemzetközi rendszer

a.) Hegemónia

Krasner realista szemmel elemezte a nemzetközi rendszer fenti folyamatait. Végignézte az elmúlt 200 év világgazdaságát. Alaptétele, hogy a világgazdaság nyitottsága, a kereskedelmi interdependenciák sűrűsége egy erős, domináns állam „regnálásához” kötött. Ilyen volt 1945 és 1960 között az Egyesült Államok, a 19. században Nagy-Britannia. A kereskedelmi nyitottság, az interdependenciák sűrűsége a hatalomeloszlás függvénye, és nem fordítva.

Mindehhez a kereskedelmi nyitottságot vizsgálja: az államok közötti vámtarifák mértékének függvényében, illetve hogy a kereskedelem a GDP hány százalékát teszi ki, illetve mennyire koncentrálódik a kereskedelem egy régióban. A világkereskedelem ekkor nyitott, ha alacsonyak a vámtarifák a GDP nagy százalékát teszi ki a kereskedelemről befolyt jövedelem és a kereskedelem nem egy regionális blokkon belül koncentrálódik. A kereskedelem nyitottsága mellett azt is megvizsgálta, hogy szintén ugyanebben az időszakban hogyan oszlott meg a gazdasági hatalom az államok között. A gazdasági hatalom fogalmát az egy főre eső nemzeti jövedelem, a GDP és a világkereskedelemben, illetve beruházásokban mért százalékos arányban határozta meg.

Krasner a realista államérdek koncepcióból indult ki. A technológiai előnyökkel rendelkező erős államok egyrészt kevésbé vannak kitéve a világgazdaság ciklikusságának, így a kereskedelmi nyitás alternatív költsége alacsonyabb. Másrészt elsősorban új exportpiacokat akarnak, így érdekükben áll a kereskedelem megnyitása.

Ugyanakkor, ha a hatalom egyenlően oszlik meg a nagyhatalmak között – legalábbis minél egyenlőbben oszlik meg – az államok annál kevésbé támogatnak egy nyitott, liberális kereskedelmi rendszert. Ennek Krasner szerint két oka van. Az egyik, hogy a

gazdaságilag kevésbé fejlett államok ellenállnak annak a politikai veszélynek, hogy a fejlettek gazdasági nyomása nehezedjen rájuk. A másik, hogy a hanyatlóban lévő hegemon nem akarja hatalmát átengedni másoknak, illetve ellen kell álljon az olcsó importot támadó belpolitikai érdekeknek is.

Krasner leszögezi, hogy az államok nem mindig találják a jólétet fontosabbnak más céloknál. A politikai hatalom és a társadalmi stabilitás legalább ilyen fontos az államoknak, tehát hiába biztosít a nyitott kereskedelem abszolút nyereséget az államoknak, vannak akik többet nyernek a többiekénél. Ami a kollektív javakat szolgálja, az nem feltétlenül a leghasznosabb lépés az egyes államok számára.

Krasner azzal, hogy a liberalizmus hagyományos kutatási területeit beemelte a realista kutatásba, illetve megadta annak realista magyarázatát, számos vitát indított az 1970-es évek végén és az 1980-as években. Krasner volt az egyik első kutató, aki a realizmus számára új utat alapozott meg.

b.) Rezsimek

Az 1980-as évek elején azon pár kutató egyike volt, aki a rezsimelemelést népszerűsítette a nemzetközi politikaelméletben. A rezsim az államhatalom és a nemzetközi rendszer alakulása között álló, a kettőt összekötő fogalom. Olyan norma- és szabályrendszer, amely a különböző politikaterületeken az államok és más szereplők egymás közötti kapcsolatait szabályozza, a nemzetközi rendszerben egyfajta „kormányzatot” testesít meg. Krasner a rezsimekről szóló gondolatait meglehetősen provokatív könyvében *Structural conflict: The Third World against Global Liberalism* (1985) címmel tette közzé.

A könyv alapkérdése, hogy a rezsimek hogyan alakítják az államérdeket, illetve hogyan tartják fent a hatalommegoszlásban beállt változások ellenére az együttműködést. Krasner szerint a Dél fejletlen, szegény államai inkább a javakat „autoritatív” módon elosztó rezsimeket, míg az Észak gazdagabb államai a piaci mechanizmus működtette elosztó rendszereket támogatják. Autoritatív – ellentmondást nem tűző, parancsoló – rezsim alatt Krasner olyan normák, szabályok és gyakorlatok összességét érti, amelyek egyetlen állam, vagy államcsoport érdekeit szolgálják – pl. lehetőséget adnak valamely

nemzetközi tényező áramlásának szabályozására (pl. migráció), vagy a nemzetközi erőforrásokhoz való jobb hozzáféréshez (pl. tengerfenék).

Ennek oka részben egyértelmű. A Harmadik Világ országai meg kívánják magukat védeni a piaci mechanizmustól, amely számukra kedvezőtlen. Jó példa erre a közlekedés. A személyszállítás területén a Harmadik Világ erősen szabályozott szabályrendszert támogatott, hogy ellenálljanak az Egyesült Államok felől érkező nyomásnak. Az USA piacorientált szabályozási rendszer felé akarta elmozdítani a nemzetközi polgári repülést. Ennek eredményeképp a Harmadik Világ országainak piaci részesedése többé kevésbé megfelel utasaik számának (Krasner, 1985:197). A hajózás területén azonban nem tudták a már létező piacorientált rendszert érdemben módosítani. A fejlődő országoknak így aránytalanul alacsony (kevesebb, mint egy tized) a piaci részesedése a tengeri szállítás területén, összevetve a szállítandó rakományukkal.

Krasner magyarázata túllép a hagyományos közgazdasági megközelítéseken. Mint minden korábbi művében, most sem elégszik meg azzal, hogy az államok célja pusztán jólétük növelése, hanem azt mondja, hogy a gazdaság területét is meghatározza a hatalomért folytatott harc. Azzal akarják csökkenteni a piac miatti sérülékenységet, hogy annak minél nagyobb részét kívánják állami ellenőrzés alatt látni. Az állami szuverenitás elvére hivatkozva – mely szerint jogi értelemben minden állam egyenlő – a fejlődő államok egyfajta „metahatalomra” tesznek szert. A szuverenitás normája olyan koherens ideológia, amellyel a nemzetközi piacok legitimitása, és a világgazdaság egyenlőtlenségei támadhatók. Krasner szerint a Harmadik Világ liberális világgazdaság elleni támadása tulajdonképpen arra irányul, hogy megváltoztassák a nemzetközi rendszer játékszabályait, és nem közvetlenül a gazdasági elmaradottságot akarják felszámolni. Bizonyítékokat hoz arra, hogy a fejlődő országok együttesen jobban állnak mint a múltban. Az Új Nemzetközi Gazdasági Rend igényét akkor hirdették meg, amikor a háború utáni időszakban növekedésük és bevételük csúcán voltak. Érvelését az is erősíti, hogy a Harmadik Világ több állama védi a szabályozott nemzetközi rezsimit, hogy erősítse az állami szuverenitás normáját, annak ellenére, hogy ezzel több fejlődő ország gazdasági érdekeit is megsértik. Krasner példája: az 1970-es években az OPEC megemelte a nyersolaj árát, tekintet nélkül azokra az elmaradott országokra, akik szintén importálták az olajat.

Krasner szerint a rezsimek nem tudják meghaladni a nemzetközi rendszer anarchikus viszonyait. Az egyetemes rezsimek nem képesek felszámolni a nemzetközi rendszeren belüli hatalommegosztás egyenlőtlenségeit, sem az állami szuverenitást nem képesek aláásni. Inkább olyan keretet teremtenek, amelyben az Észak és a Dél államai összecsapnak egymással. A harc többnyire a gazdag országok győzelmével végződik, mint pl. mikor az UNESCO leváltotta liberális információs politikáját, az Egyesült Államok visszavonata a szervezet anyagi támogatását. Az Egyesült Államok szintén nem írta alá a tengerjogi egyezmény több tervezetét, mivel azok szabályozták a mélytengeri ásványkincsek kitermelését, és azt nem a piacra bízták.

Az állam

a.) Az államérdek

Krasner államérdek és hatalomközpontú megközelítése olyan környezetben született, amely nem a realizmus, hanem a liberális institucionalizmus szellemi közege volt. A realista logikát továbbra is alkalmazta ezeken a területeken. Első nagy könyvében, amely 1978-ban jelent meg *Defending the National Interest* címmel, amelyben az Egyesült Államok külföldi nyersanyag befektetéseit vizsgálta a 20. században. Kiindulási pontja az állam, amely mind a kül-, mind a belpolitikai szereplőkkel szemben saját érdekeit kívánja érvényesíteni. Krasner a Fehér Ház döntéshozatali mehanizmusának azon részeit vizsgálja, amelyek egyszerre kívánják növelni a jólétet, illetve állandó rendezettséget mutatnak. A könyv konklúziója, hogy az amerikai érdeket három dolog határozza meg a nemzetközi áru piacon. A legkevésbé fontos a gazdasági verseny élénkítése, a második a sorban a kínálat biztosítása, és a legfontosabb a szélesebb értelemben vett külgazdasági célok elősegítése – legyenek azok ideológiai vagy materiális érdekek. Krasner szerint a kisebb államok célja a politikai és területi integritásuk, illetve szűken vett gazdasági érdekeik védelme. Egyedül a nagyhatalmak próbálják a világot saját képükre formálni.

1945 óta az Egyesült Államok ilyen nagyhatalomként viselkedik, és külpolitikájának vezérelvének ideológiai keretet választott, nevezetesen az antikommunizmust. Bár a

külpolitika általánosságban segítette az amerikai multinacionális vállalatok terjeszkedését, nem magyarázható kizárólag a kapitalizmus hosszútávú fenntartásával. Krasner egyik kritikája a marxista irányzattal szemben, hogy nem magyarázza a vietnemi háborút. Nem magyarázza, hogy miért kezdte el az Egyesült Államok, ha az oly kevés gazdasági hasznot hozott, ám mind a bel- mind a külpolitikai költsége igen magas volt. Krasner azt mutatja ki, hogy bár az amerikai döntéshozatal kész volt megvédeni az amerikai vállalatok érdekeit, ám katonai eszközöket csak ideológiai okokból vetettek be. Így magyarázza, hogy miért használt katonai erőszakot az Egyesült Államok Vietnemből, és miért nem az 1970-es évek olajválsága idején, mikor az egész kapitalista világ olajellátása veszélybe került.

Nemrégiben azt írta első könyvének védelmében: nem a realizmust kívánta megvédeni, sem a nemzetközi rendszer működésének pontos képét nem kívánta lefesteni. Célja az volt, hogy bemutassa, milyen egyszerűen védhető empirikusan az a realista tétel, hogy az államokat homogén, racionális szereplőnek tekintik (Krasner, :46). Az államérdek fogalmát mind a realizmus, mind annak kritikája igencsak pongyolán kezeli. Krasner a következőt érti alatta: *„empirikusan alátámasztott, tárgyiasan meghatározott célok összessége, amelyek a társadalom egyetlen csoportját sem részesítik aránytalanul előnyben”* (Krasner, 47). A könyv végkövetkeztetése tehát, hogy a realizmus államközpontúsága nem csak hogy védhető, hanem kimondottan hasznos, hiszen visszatartja a populista, a gazdaságilag privilegizált vagy egyéb önérdék érvényesít csoportot attól, hogy kisajátítsa az államot és saját érdekeinek megfelelően alakítsa.

b.) Szuverenitás – a gyenge államok

Az utóbbi időszakban Krasner kiemelt a kutatási területe a „gyenge”, „bukott” vagy „rosszul kormányzott” államok. Érdeklődése az 1990-es években fordult az állami szuverenitás természetének vizsgálata irányába, és innen egyenes út vezetett a 2000-es években a bukott államok témaköréhez.

A hagyományos szuverenitásról szólva Krasner azt mondja (Krasner, 2004:85-86), hogy ezek az elvek nem működnek többé. Az új szuverenitás a gyenge államokban megosztott szuverenitás kell legyen, amely segíti az állam kormányzatának

működőképességének kialakulását. Mindehhez kell egyfajta „gyámkodás”, amely inkább de facto, mint de jure. A hagyományos szuverentiásnak Krasner szerint három része van: a nemzetközi jogi szuverentiás, amely a nemzetközi elismeréssel egyenlő, a veszfáliai szuverentiás, amely az állam belső ügyein belüli fíphatóságát adja, és a belső szuverentitás, amely nem norma, vagy szabály, hanem inkább a kormányzat belső szerkezetét és működésének eredményességét írja le. A gyenge, vagy bukott államok problémája mutatja meg a leginkább, hogy a szuverenitás hagyományos értelmezésén álló nemzetközi beavatkozás nem lehet eredményes ezekben az államokban. Krasner amellet érvel, hogy a szuverenitás új fogalmát kell elfogadnunk, amely alapján működőképessé tehetjük ezeket az államokat. Az új szuverentiás-koncepció alapján két intézmény lenne alkalmas a válságkezelésre. Az egyik a de facto gyámság, amely a biztonságpolitika területén szabad kezet adna a „kormányzó” nemzetközi szereplőnek, illetve biztosítaná a helyi kormányzat alapjainak eredményes lerakását. A másik a megosztott szuverenitás, ahol a bukott állam bizonyos politikaterületeken adott időre átengedné a nemzetközi közösségnek az irányítást. Krasner rámutat, hogy a gyenge államok problémájának megoldását a szuverenitás hagyományos értelmezése alapján álló megoldások jelentik, így ha a nemzetközi közösség eredményeket akar felmutatni, akkor el kell fogadnia, hogy a szuverenitás a hidegháború után változáson ment keresztül.

Krasner azt írta egyik 2005-ös írásában (Krasner-Pascual, 2005), hogy a bukott államok jelentik ma az Egyesült Államok számára a legnagyobb nemzetközi kihívást, mivel a szervezett nemzetközi bűnözés (terrorizmus, drog- és fegyverkereskedelem) melegágyaivá válhatnak, így globalizálódott világunkban közvetlen hatrással lehetnek az Egyesült Államok biztonságára. Az Egyesült Államoknak és a nemzetközi közösségnek egy állam összeomlásakor nem csak a béketeremtésbe, de az állam újjáépítésébe is be kell ruházni. Jóval nagyobb költségei lehetnek ugyanis a bukott államok által okozott károk enyhítésének, mint az államépítésnek.

Krasner elkötelezett híve az amerikai és a nemzetközi beavatkozásnak ezekben az esetekben. Krasner szerint a nemzetközi közösségnek meg kell értenie, hogy milyen kihívást jelent egy adott konfliktus, „államhalál”, hogy működő államot tudjon teremteni, amely maga is képes területe felett az erőszakmonopóliumot eredményesen gyakorolni. A közösségnek biztosítania kell ehhez a megfelelő erőforrásokat is. Krasner szerint a nemzetközi közösség négy szakaszon keresztül teremthet békét. Az első

szakasz a stabilizáció – általában ez kapja a legnagyobb figyelmet. Itt azonnali lépésekre van szükség: ki kell kényszeríteni a rendet, enni kell adni az embereknek, alapszükségleteket kell kielégíteni és meg kell kezdeni a politikai rendszer kiépítését. A nemzetközi közösség általában ebben a szakaszban kulcsszerepet játszik, még nem építi ki, hanem maga nyújtja a fenti szolgáltatásokat. Természetesen, ez nem tartható sokáig fenn. Minél hamarabb lép közbe a nemzetközi közösség, annál könnyebb lesz a helyi erők bevonása a rendteremtésbe. A sikeres stabilizáció megteremti a gazdasági, politikai és társadalmi fejlődés kereteit.

A második szakaszban kell a korábbi konfliktus gyökereit megtalálni – általában a korrupció, a gazdasági rendszer összeomlása, a politikai kirekesztés, vagy a közjavak egyének általi kiaknázása – , és megbizonyosodni arról, hogy kiküszöböltük őket. A nemzetközi közösségnek meg kell teremtenie a helyi elit reformok melletti elkötelezettségét, illetve ki kell alakítania a szociális háló alapjait, hogy az segítsen megelőzni a feszültségeket.

A harmadik szakaszban a nemzetközi közösség ki kell építse a piacorientált demokráciák törvényi és intézményi kereteit. Minden szakasz közül ez a legnehezebb, hiszen új politikai struktúrát kell kiépíteni. Radikális változások, hiszen az élet minden területére kihatnak.

Ha a harmadik szakaszt a politika kínálati szakaszának fogjuk fel, akkor a negyedik szakasz a keresleti oldalról szól. Csak akkor lehet demokratikus államot működtetni, ha arra van igény, azaz létezik egyfajta civil társadalom. A társadalmi kohézió, illetve a kormányzatba vetett bizalom helyreállítása időigényes folyamat. Végül is minden társadalom önmaga kell meghatározza jövőjét. A nemzetközi közösség ezen a ponton csak emlékeztetheti a közvéleményt, hogy az ne várjon gyors eredményeket.

Az Egyesült Államoknak megvan az eszközrendszere, hogy a fenti négy szakaszban segítse a bukott államokat. Mi érdeke fűződik ehhez az országnak? Elsősorban a biztonság. Ma a nemzetközi stabilitás fenntartásához nem elég az erős államok közötti hatalmi egyensúly megteremtése. A feladat tehát a szuverenitás elvének eredményes alkalmazása a gyakorlatban, mert az állam feladata nem az elit, hanem az egyének jólétének és biztonságának biztosítása.

Kritikája

Az 1980-as évek írásaiban Krasner visszatért az 1976-os írása indította vitához. A tanulmány megjelenése után sokan osztották Krasner nézetét, hogy az interdependencia nem módosítja a nemzetközi rendszer anarchikus jellegét. Maga Krasner is rámutatott, hogy a hegemonia szakaszai és a világgazdaság kereskedelmi nyitottsága között nincs pontos lefedettség. Keohane szerint – aki maga is sokat kutatott a témában – törés van az érvelés logikájában, és van néhány empirikus anomália is. Keohane rámutatott (Keohane, 1997:153), hogy Krasner nem tudja magyarázni, hogy 1900 után Nagy-Britannia, illetve az 1960-as évek után az Egyesült Államok miért támogatja a nyitottságot.